S O C I A A L - E C O N O M I S C H E S C H E T S
V A N H E T R U I L V E R K A V E L I N G S G E B I E D
B R O E K S T R E E K
(GEMEENTEN WESTERBORK EN BEILEN)

L4
146A

LANDBOUW-ECONOMISCH
ONTVANGEN
15 JUNI 1960
BIBLIOTHEEK
INSTITUUT

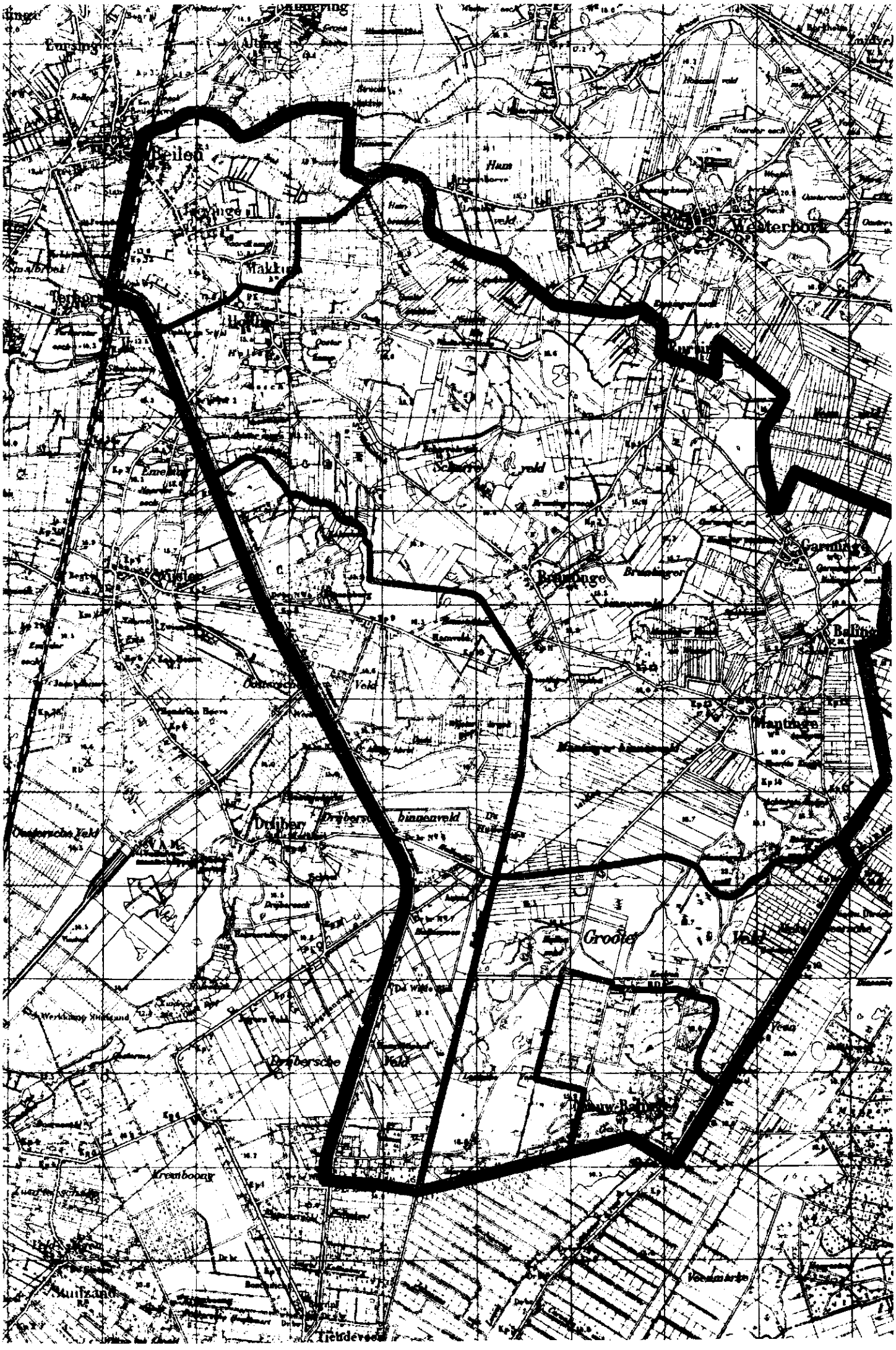
Nota 146

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

Mei 1960

INHOUD

	Blz.
§ 1. Inleiding	3
§ 2. De sociaal-economische ontwikkeling van het ruilverkavelingsgebied en zijn naaste omgeving	4
§ 3. Enkele economische aspecten van de agrarische structuur	13
a. De bodemgesteldheid en de waterbeheersing	
b. De bedrijfsgroottestructuur	
c. Grondgebruik in en buiten het blok	
d. De verkavelingstoestand	
e. Eigendom en pacht	
f. Bedrijfsgebouwen en woningen	
g. Openbare nutsvoorzieningen	
§ 4. Het produktieplan en de bedrijfsvoering	23
a. De aard van het grondgebruik	
b. Het bouwland	
c. De veestapel	
d. De mechanisatie en enkele andere aspecten van de bedrijfsvoering	
e. De arbeidsbehoefte	
§ 5. Enkele sociale aspecten van de agrarische structuur	31
a. De leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden	
b. Het onderwijs van de bedrijfshoofden	
c. Het onderwijs van de echtgenoten der bedrijfshoofden	
d. De boerenzoons	
e. De landarbeiders	
f. Het verenigingsleven	
§ 6. Samenvatting	42
Lijst van bijlagen	46
Bijlagen	47

Westerbork
Beilen
Makkum
Terhorst
Drijber
Grooten Veld
Kraanboarg
Tietdeveen

§ 1. I n l e i d i n g

In deze sociaal-economische schets wordt een globale indruk gegeven van de sociale en economische omstandigheden, waaronder de landbouw in het ruilverkavelingsblok "De Broekstreek" wordt uitgeoefend.

De in deze schets verwerkte gegevens zijn grotendeels afkomstig van de C.B.S.-landbouwtelling mei 1959 en van een in 1959 door de Cultuurtechnische Dienst uitgevoerde enquête, die betrekking had op de grondgebruikers, die cultuurgrond binnen het blok in gebruik hadden. In de tabellen, die op deze enquête zijn gebaseerd, ontbreken enkele bedrijven, omdat enige bedrijfshoofden weigerden medewerking te verlenen. Oriënterende gesprekken zijn gevoerd met een beperkt aantal ter plaatse goed bekende personen over de sociale en economische verhoudingen in het gebied, terwijl zij tevens behulpzaam waren bij de indeling van de grondgebruikers in beroepsgroepen.

Reeds in augustus 1947 is door het bestuur van de coöperatieve landbouwvereniging"De Broekstreek" een aanvraag tot ruilverkaveling ingediend voor twee gebieden:

1. de Garminger- en Balingeresch (± 110 ha);
2. de Voorste Knijpe en Achterste Knijpe (esgronden bij Mantinge, ± 90 ha).

Achtereenvolgens is de begrenzing van het blok uitgebreid met:

3. het dorp Nieuw-Balinge e.o. (op voorstel van het gemeentebestuur van Westerbork);
4. het dorp Bruntinge e.o.;
5. naar het N.W. het aangrenzende deel van de gemeente Beilen, namelijk de dorpen Holthe, Makkum en Lievinge.

Ook de in dit gebied aanwezige madelanden en restanten heideveld zijn sinds 1954 in het blok begrepen.

De hiernavolgende kaart geeft de huidige blokgrenzen aan. Ten noorden van Lievinge wordt de grens gevormd door de Beilerstroom, die tevens de grens is van de in voorbereiding zijnde ruilverkaveling "Hijken". Ten westen van Bruntinge grenst het blok "De Broekstreek" langs het Linthorst Homankanaal aan het ruilverkavelings- en streekverbeteringsgebied "Spier-Wijster", waar de ruilverkavelingswerkzaamheden hun einde naderen. Het blok "De Broekstreek" beslaat thans ± 5.600 ha, waarvan ± 4.300 ha cultuurgrond. Het valt uiteen in vijf gedeelten, die in verscheidene opzichten structurele verschillen vertonen, te weten:

1. Esdorpen (gemeenten Beilen en Westerbork);
2. Lievinge (Beilen);
3. Wijster-Drijber (Beilen);
4. Groote Veld (Westerbork);
5. Nieuw-Balinge (Westerbork).

Ongeveer $\frac{3}{5}$ van de cultuurgrond in het blok ligt in de gemeente Westerbork, het overige in de gemeente Beilen. Waar dit zinvol bleek, zijn de gegevens van de vijf gebieden afzonderlijk weergegeven.

§ 2. De sociaal- economische ontwikkeling van het ruilverkavelingsgebied en zijn naaste omgeving

Het ruilverkavelingsblok "De Broekstreek" omvat respectievelijk ongeveer 30% en 13% van alle cultuurgrond in de gemeenten Westerbork en Beilen. In het noorden grenst het blok aan de Beilerstroom, aan het Hamveld, de Eursingeresch en het Veenveld. De oostelijke grens ligt tussen Garminge en Balinge enerzijds en Witteveen anderzijds en verder naar het zuiden langs de Middenraai. De zuidgrens loopt van Nieuw-Balinge naar De Haar (Gemeente Beilen), terwijl de westelijke grens wordt gevormd door het Linthorst Homankanaal en vanaf Terhorst door de spoorlijn Hoogeveen-Beilen.

Binnen het ruilverkavelingsgebied ligt een negental kleine dorpen en buurtschappen. Grote dorpen komen niet voor, al kan men stellen dat Lievinge thans vrijwel één geheel vormt met het hoofddorp Beilen. De overige dorpjes zijn Makkum en Holthe in de gemeente Beilen (oude esdorpjes), Bruntinge, Garminge, Balinge, Mantinge en Eursinge in de gemeente Westerbork (eveneens oude esdorpen, Eursinge gedeeltelijk buiten het blok) en de ontginningsnederzetting Nieuw-Balinge (grotendeels binnen het blok) in het zuidelijke deel van de gemeente Westerbork. Het aantal inwoners van deze kernen bedroeg in globale cijfers:

	in ± 1850	in 1947	in 1956
Garminge	70	125	116
Balinge	50	125	117
Mantinge	95	250	233
Bruntinge	50	75	69
Eursinge (geheel)	80	90	101
Holthe	?	180	180
Lievinge	?	280	293
Nieuw-Balinge (geheel)	-	365	503
Verspreide huizen	?	900	830

Bronnen: ± 1850 - D.E.T.I. 1),
1947 - C.B.S. volks- en broepstelling,
1956 - C.B.S. woningtelling.

Tussen de kernen komen in het Beilensedeel van het blok veel verspreide woningen voor, in mindere mate ook in de omgeving van Nieuw-Balinge. Hierin woonden in 1947 ± 900 personen, zodat het totale inwonertal van het blok destijds ongeveer 2.230 bedroeg, waarvan bij benadering de helft in de gemeente Westerbork en de helft in Beilen.

Vergelijking met de cijfers van 1956 toont aan, dat het inwonertal van de esdorpen in de gemeente Westerbork iets is teruggelopen, evenals het aantal bewoners van verspreide huizen (± 7,5 %). Het inwonertal van Holthe en Lievinge is nog iets gegroeid, terwijl in

1) "Sociaal-economisch rapport van de gemeente Westerbork", D.E.T.I.,1955, blz. 1.

Nieuw-Balinge in 1956 aanmerkelijk meer inwoners tot de kern met die naam zijn gerekend dan in 1947. Deze toeneming is veroorzaakt door de nieuwbouw in de kern, die grotendeels dienstbaar is gemaakt aan de opruiming van verspreide krotten. Het totale aantal inwoners van het blok bedroeg ± 2.240 in 1956, d.w.z. dat het totaal volgens onze raming vrijwel niet is veranderd van 1947 tot 1956.

Voor de bevolking van "De Broekstreek" zijn drie centrumplaatsen van betekenis, te weten Westerbork, Beilen en Hoogeveen. Het is derhalve zinvol even stil te staan bij de ontwikkeling van de gemeenten Westerbork en Beilen als geheel en de hoofddorpen in het bijzonder.1)

Vondsten welke dateren uit het neolithicum gedaan bij Elp (in het noordelijke deel der gemeente Westerbork) en Westerbork, wijzen op een zeer oude bewoning in deze streek, hoewel hier geen hunebedden liggen. Een groot aantal esdorpen is in de loop der eeuwen ontstaan. Het is waarschijnlijk, dat Eursinge, Bruntinge, Garminge, Balinge en Mantinge moeten worden beschouwd als dochterdorpen van Westerbork, ontstaan door verplaatsing van boerderijen vandaar naar Eursinge en vestiging van nieuwe bedrijven in de overige dorpen. De gehele Broekstreek in engere zin maakt deel uit van de Marke van Westerbork en het Broek. Westerbork, het oude kerspeldorp, Garminge en Mantinge worden reeds genoemd in oorkonden uit de 14de eeuw. Het gebied was een onderdeel van het 2e of Beilerdingspil. De huidige gemeentegrenzen van Westerbork komen ongeveer overeen met de oude kerspelgrenzen. Na Beilen is Westerbork met een oppervlakte van 13.646 ha de grootste gemeente van het Drentse zandgebied. De lengte van noord naar zuid bedraagt 21,5 km, terwijl de breedte varieert van 12 km ter hoogte van het hoofddorp tot 2 km in de zuidelijke punt. In het noordoosten grenst de gemeente aan Rolde, in het oosten aan Zweeloo (sinds 1942 ook aan Sleen), in het zuiden aan Hoogeveen en in het westen aan Beilen.

Het dorp Westerbork lag destijds aan de verbindingsweg Coevorden-Steenwijk over Oosterhesselen-Zweeloo-Westerbork-Beilen-Dwingeloo-Diever. Het was een bescheiden verkeersknooppunt, daar er ook wegen waren naar Hooghalen-Assen, Schoonloo-Borger en Wijster. Alleen naar het zuiden ontbraken verbindingen (hoogveenmoerassen).

De landbouw is in de gemeente Westerbork de belangrijkste bestaansbron. De markenverdeling (± 1850) maakte aanvankelijk vooral een snellere afgraving van hoogveen mogelijk. In 1849 kocht de "Veen- en Industriemaatschappij" te Utrecht het Westerbork- en Broekveen ter grootte van ± 1.400 ha en begon met de vervening van dit gebied in het zuidelijke deel van de gemeente. Drie huizen met 20 bewoners vormden het begin van de veenkolonie Nieuweroord, buiten het ruilverkavelingsblok gelegen. Eerst sinds 1890 is hier ook landbouwgrond ontstaan door de activiteiten van een viertal Groningse ontginners. De ontginning van veen en heideveld kwam toen goed op gang en bereikte zijn hoogtepunt in de jaren dertig. In de vooroorlogse periode is het Witteveen (ten oosten van het ruilverkavelingsblok) als werkverschaffingsobject ontgonnen. Ook hier

---

1) Meer bijzonderheden in eerdergenoemd D.E.T.I.-rapport en in "Beknopte beschrijving van de gemeente Westerbork", P.P.D. van Drente, 1957.

vestigden zich geen boeren uit de naburige Westerborkse dorpen. Het Mantingerveld is echter in de jaren 1925-1940 ontgonnen door de boeren van Mantinge, waarbij de boerderijen zijn geplaatst langs de weg Mantinge-Drijber. Het gebied van Nieuw-Balinge is te splitsen in een veenkoloniaal gedeelte langs de Middenraai met enkele grotere ontginningsbedrijven, waar de vervening eindigde omstreeks 1920 en ten westen hiervan het eigenlijke dorpje, dat ± 100 jaar geleden is ontstaan als een keuternederzetting van voormalige veen- en landarbeiders op een hooggelegen stuk heide van de Mantinger boeren, die bij deze uithoek geen belang hadden. Op de ontwikkeling van deze krottennederzetting wordt nader ingegaan in § 5 e. Thans vindt nog ontginning van heideveld plaats ten westen van Nieuw-Balinge in opdracht van de levensverzekeringmaatschappij "Utrecht" door de Nederlandse Heidemaatschappij. Overigens zijn er vrijwel geen mogelijkheden tot ontginning meer. De in de gemeente Westerbork aanwezige woeste grond (± 900 ha) behoort thans hoofdzakelijk tot natuurreservaten en recreatiegebieden en is ook merendeels voor landbouw ongeschikt.

Een gevolg van de hiervoor geschetste ontwikkeling is, dat de oppervlakte cultuurgrond in de gemeente Westerbork sinds 1910 is toegenomen met ruim 6.400 ha tot 9.718 ha in 1955 (bijlage 1). Dit is een toeneming met 194 % in 45 jaren. Het aantal bedrijven van 1 ha en groter groeide aan met 79 %. Deze veranderingen zijn derhalve aanmerkelijk groter geweest dan in de gemeente Beilen (respectievelijk 136 en 50 %).

De industriële werkgelegenheid is in de gemeente Westerbork altijd van zeer ondergeschikte betekenis geweest. In 1893 is de coöperatieve zuivelfabriek en korenmalerij "Westerbork" opgericht te Westerbork. De in dezelfde tijd gestichte handzuivelfabriekjes te Balinge, Orvelte en Zwiggelte zijn naderhand opgeheven. Het aantal mannelijke werknemers bij de Westerborkse zuivelfabriek is na de laatste oorlog regelmatig gestegen van 31 per 1 juli 1946 tot 80 per 1 juli 1959. In de wintermaanden ligt dit aantal ± 10 lager. De relatief sterke groei van dit bedrijf hangt samen met de werkzaamheden, die zowel liggen op het gebied van de boter-, kaas- en melkpoederbereiding als op het terrein van de veevoederfabricage (met silobedrijf) en de handel in kunstmest, granen, zaaizaden, werktuigen en brandstoffen. De werknemers zijn vrijwel geheel afkomstig uit de gemeente zelf. De hoeveelheid verwerkte melk is toegenomen van 5.000.000 kg in 1946/47 tot naar raming 18.000.000 kg in 1959/60.

Het tweede industriële bedrijf van de gemeente Westerbork is de in 1917 opgerichte vlasfabriek te Orvelte, het enige bedrijf van deze aard in Drente. Dit bedrijf is destijds hier gevestigd in verband met de lage grondprijs, de bijzondere geschiktheid van het water in het Oranjekanaal voor het rotingsproces en de overvloed van arbeidskrachten met name te Schoonoord (op 5 km afstand van de fabriek). De eerste vlasfabriek was echter slechts in bedrijf tot 1926, waarna in het gebouw tot 1940 een textielindustrie was gevestigd.

Na verkoop van het gebouw is in 1940 de vlasverwerking voortgezet door de N.V. Vlasfabriek "Orvelte". Dit bedrijf heeft in normale omstandigheden ± 20 mannelijke werknemers in dienst. Onder de arbeidskrachten, overwegend afkomstig uit Schoonoord (gemeente Sleen) is vrij veel verloop. Door het teruglopen van het in Groningen, Friesland en de N.O.P. verbouwde areaal vezelvlas, in verband met de ongunstige prijsontwikkeling in de laatste jaren, ligt de vlasfabriek thans (voorjaar 1959) vrijwel stil. De bedrijfsleiding verwacht echter in de loop van dit jaar een opleving.

Een industriële bron van werkgelegenheid buiten de gemeente Westerbork is voorts het bedrijf van de N.V.Vuilafvoermaatschappij V.A.M. te Wijster (gesticht 1931) en het D.O.M.O.-bedrijf te Beilen. Vooral voor de bewoners van het zuidelijkedeel van het blok "De Broekstreek" is de industrie-ontwikkelingskern Hoogeveen van veel betekenis, met name voor Nieuw-Balinge e.o. Op de migratie en het forensisme wordt hieronder nader ingegaan.

Het noordwestelijkedeel van het blok is uiteraard het meest georiënteerd op het dorp Beilen. Het betreft hier vooral het gebied Lievinge, alsmede Holthe e.o. Voor een beschrijving van de sociaal-economische ontwikkeling van de gemeente Beilen moge worden verwezen naar § 2 van L.E.I.-nota No. 144, getiteld "Sociaal-economische schets van het ruilverkavelingsgebied Hijken (gemeente Beilen)".

Een indruk van de betekenis der veranderingen in de economische structuur van de gemeente Westerbork verkrijgt men uit tabel 1. Hierin is een prognose opgenomen voor 1970, opgesteld door het D.E.T.I.

Tabel 1

MANNELIJKE BEROEPSBEVOLKING GEMEENTE WESTERBORK
1947-1970

Beroepsgroep	Werkende mannen in					
	1947		1956		1970	
	aantal	in %	aantal	in %	aantal	in %
Landbouw	1411	75	1284	66	1365	65
Nijverheid	256	12			400	19
Handel/verkeer	110	6			180	9
Overheid/onderwijs/ vrije beroepen	107	6	655	34	165	8
Overige beroepen	17	1				
Alle beroepsgroepen	1901	100	1939	100	2110	100

Bronnen: 1947 - C.B.S. - volks- en beroepstelling;
1956 - C.B.S. - woningtelling;
1970 - prognose D.E.T.I.

In de periode 1947-1956 is het aantal mannelijke beroepspersonen in de landbouw volgens deze gegevens met gemiddeld 1 % per jaar gedaald na een voorafgaande toeneming met gemiddeld 1,2 % per jaar in het

tijdvak 1930-1947. De overige beroepsgroepen vertonen echter sinds 1930 een sterkere uitbreiding, waardoor het percentage agrariërs voortdurend is gedaald (dit bedroeg in 1930 nog 83).

De prognose van het D.E.T.I. voor 1970 blijkt reeds door de werkelijkheid te zijn achterhaald in die zin, dat het aantal in 1956 in de agrarische sector werkende mannen geringer was dan het aantal, voorzien voor 1970.

Uit het een en ander blijkt duidelijk, dat Westerbork kan worden gekenschetst als een uitgesproken agrarisch gebied; de hoofdplaats heeft tevens een verzorgende functie, al is deze minder omvangrijk dan die van Beilen (zie ook bijlage 2).

Het aantal woonforensen is na de oorlog in de gemeente Westerbork slechts weinig verminderd. In 1947 bedroeg dit 103, in 1956 nog 98 of 5 % van de mannelijke beroepsbevolking. De belangrijkste werkgemeenten van deze forensen zijn Hoogeveen, Beilen en Assen. In de Hoogeveense industrie waren in 1955 nog slechts 10 à 15 in de gemeente Westerbork wonende arbeiders werkzaam. Het D.E.T.I. verwachtte toen echter, dat dit aantal zou toenemen tot mogelijk een honderdtal in 1970.

In de wijk Nieuw-Balinge, waartoe ook de kern Nieuweroord wordt gerekend, lag in 1947 het accent van de beroepsstructuur zeer sterk op de landbouw (80% van de werkende mannen). De nijverheid kwam slechts tot 11 %, de economische en sociale diensten respectievelijk tot 5 en 3 % (bijlage 2). De eigenlijke Broekstreekdorpen maken deel uit van de wijk Westerbork, waarvan de beroepsstructuur derhalve in sterke mate wordt beïnvloed door het hoofddorp.

Zoals hiervoor reeds is aangetoond, geeft het aantal inwoners van het ruilverkavelingsgebied "De Broekstreek" van 1947-1956 vrijwel geen verandering te zien. Het bevolkingsverlies in de eigenlijke Broekstreek is goedgemaakt door enige groei van Lieving en vooral van Nieuw-Balinge. De P.P.D. vermeldt dan ook omtrent de ontwikkelingsmogelijkheden van de kernen het volgende. 1)

Garminge, Balinge en Mantinge, gelegen op onderlinge afstanden van nauwelijks 1 km bieden als agrarische kerntjes van enige tientallen boerderijen, enkele arbeiderswoningen en een paar winkeltjes geen vooruitzichten op enige ontwikkeling. Hetzelfde geldt voor Eursinge (op 1,5 km ten zuiden van Westerbork) en Bruntinge (4 km van Westerbork). Nieuw-Balinge ligt op ± 4,5 km van Mantinge en Nieuweroord en wordt ten westen begrensd door het Groote Veld, grotendeels eigendom van de N.V.Levensverzekeringmaatschappij "Utrecht" en ten oosten door een uitgestrekt veen- en heidegebied in de richting Gees. Beide gebieden zijn thans in ontginning. Gezien de afstanden tot de naastbijzijnde verzorgende kernen Westerbork, Zweeloo en Hoogeveen (11-12 km) verwacht de P.P.D., dat Nieuw-Balinge zich kan ontwikkelen tot een verzorgende kern, mede door verplaatsing van krotbewoners uit de omgeving naar nieuwe woningen in het uitbreidingsplan. Hierin zijn sinds de oorlog 20 gewone woningen en 6 bejaardenwoningen gebouwd.

---

1) T.a.p., blz. 46 e.v.

Hierop kan nog worden aangetekend, dat het dorp Balinge nog enigszins een centrale functie voor de omliggende dorpjes Garminge en Mantinge vervult door de aanwezigheid van een openbare lagere school (3 leerkrachten, ± 76 leerlingen) en een café (met vergunning), waaromheen zich een gedeelte van het Broekstreekse verenigingsleven concentreert. Door het verdwijnen van het vroegere landzuivelfabriekje, de molen, de dorpssmid en de staking van de activiteiten der coöperatieve aan- en verkoopvereniging "De Broekstreek", die als bestelcoöperatie in Belinge haar zetel had, is de beperkte verzorgende functie van dit dorp reeds aanmerkelijk verminderd.

Hoewel Mantinge tweemaal zo veel inwoners heeft als Balinge, is de verzorgende functie van eerstgenoemd dorp toch geringer. Naast een aannemer en een kruidenier c.a. treft men in Mantinge een smid aan en een café (zonder vergunning). Na de oorlog zijn hier slechts 4 woningen gebouwd.

Voor de meeste levensbehoeften (inclusief groenten en vlees uit de winkel, brood) zijn de bewoners van de esdorpen in de Broekstreek aangewezen op Westerbork, evenals voor verscheidene grotere benodigdheden voor gezin en bedrijf. In het hoofddorp Westerbork (± 2.800 inwoners) waren in 1950 dan ook reeds 49 ambachtsbedrijven, al dan niet met winkelbedrijf, en 23 winkels gevestigd. De verdere outillage zoals Nederlandse Hervormde Kerk, o.l. school, uloschool, landbouwhuishoudschool, lagere landbouwschool, gymnastiekgebouw, sportveld, kruisgebouw, coöperatieve zuivelfabriek c.a., coöperatieve boerenleenbank etc. stempelen Westerbork tot een redelijk goed uitgerust agrarisch verzorgingscentrum. Voor bijzondere aankopen en voor andere takken van voortgezet onderwijs is men echter georiënteerd op Assen, Beilen en Hoogeveen.

In tegenstelling tot de oude esdorpen bezit Nieuwe-Balinge een kleine Christelijk Gereformeerde Kerk, een o.l. school en een Christelijk Nationale lagere school, alsmede een grotere middenstand. In 1950 waren er 10 ambachtsbedrijven gevestigd, al dan niet met winkelbedrijf, 3 winkels, 1 café, 1 vrachtrijder, 3 venters in manufacturen en petroleum en 1 handelaar in veevoeders en eieren. Overigens is de bevolking van dit dorp vrijwel geheel aangewezen op Hoogeveen. De migratie naar Hoogeveen is van Nieuw-Balinge e.o. uit groter dan van enig ander deel van de gemeente Westerbork uit, evenals het forensisme.

Het gebied van de Broekstreek is altijd relatief geïsoleerd geweest. De oude hoofdwegen liepen via Westerbork en buiten de eigenlijke Broekstreek. De eerste verharde weg in de gemeente Westerbork was de verbindingsweg Westerbork-Beilen (1866). In 1870 was de gehele boogroute over het Drents plateau van Coevorden via Westerbork naar Steenwijk verhard. Met de wegen Eursinge-Bruntinge en Eursinge-Garminge-Balinge-Mantinge was dit eerst in 1913 het geval. De openbare diensten voor personenvervoer zijn in de gemeente Westerbork beperkt tot de busdiensten Assen-Beilen-Westerbork-Zweeloo-Coevorden (8 x per werkdag) en Westerbork-Orvelte-Witteveen-Nieuw-Balinge-Nieuweroord-Hoogeveen (4 x per werkdag v.v.). De eigenlijke Broekstreekdorpen Eursinge, Garminge, Balinge en Mantinge worden alleen

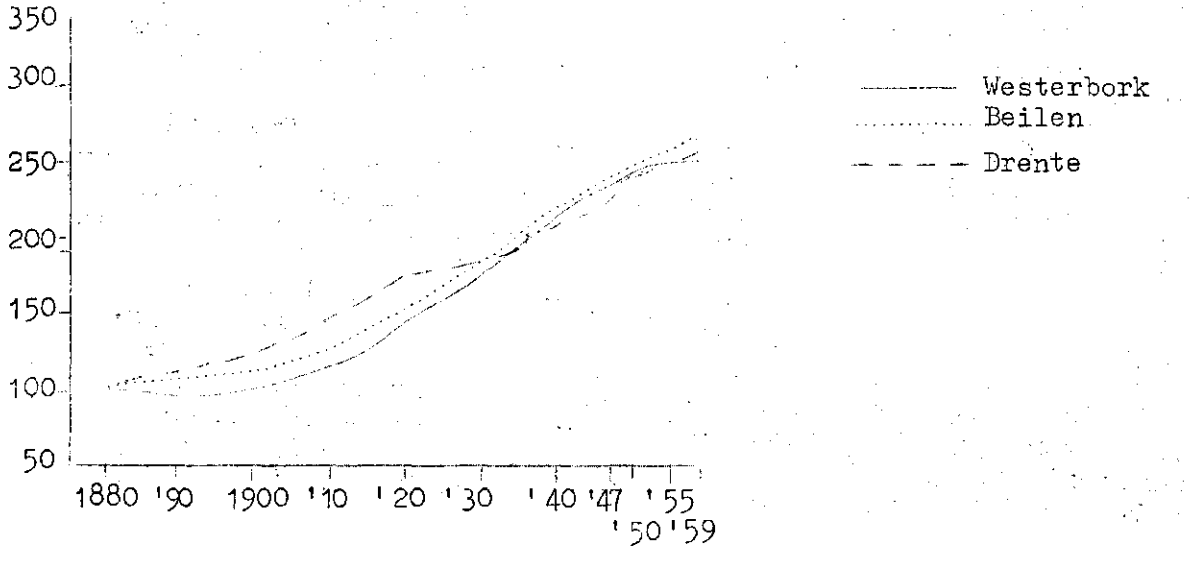
op marktdagen (donderdag) door een busdienst van Borger-Westerbork verbonden met Hoogeveen.

In de laatste jaren vormt het toerisme in vele delen van Drente een bron van (veelal aanvullende) inkomsten en contacten met de buitenwereld. In het ruilverkavelingsblok ligt het recreatiegebied tussen Mantinge en Nieuw-Balinge (± 250 ha), dat door het fraaie landschap van de Broekstreek verbonden is met het recreatiegebied in de omgeving van Westerbork. Volgens de P.P.D. kan de gemeente, met name het zuidelijke deel, een belangrijke recreatieve functie gaan uitoefenen als schakel tussen de recreatiegebieden van zuid-oost- en zuidwest-Drente (doortrekgebied), doch tevens als gebied voor vakantierecreatie. Voor dit laatste dient de outillage echter te worden verbeterd. Van de hotelgasten was in de laatste jaren reeds 65 % afkomstig uit het westen des lands.

De ontwikkeling van de gemeente Westerbork heeft zich steeds voornamelijk in de agrarische sector afgespeeld. Hierin zal in de toekomst weinig of geen wijziging optreden. Het is derhalve waarschijnlijk, dat het sinds 1881 met enige onderbrekingen opgetreden vertrekoverschot ook in de komende decennia zijn invloed zal doen gelden op het verloop van het inwonertal. In de 20ste eeuw zijn enkele perioden te onderscheiden, waarin de agrarische expansie aanleiding was tot een vestigingsoverschot (1901/05, 1911/15, 1926/30, 1936/39), doch vanaf 1953 is het vertrekoverschot snel groter geworden tot 179 personen in 1956 (102 in 1959). Het resultaat hiervan is geweest, dat sinds 1910 tot de Tweede Wereldoorlog de bevolkingsgroei van de gemeente Westerbork die van de provincie Drente overtrof, maar na de oorlog is dit groeitempo snel afgenomen, terwijl in de jaren 1955, 1956 en 1959 de bevolking is verminderd (grafiek 1 en bijlage 3).

Grafiek 2

BEVOLKING SINDS 1880
(Indexcijfers 1880 = 100)

In de periode 1953-1956 was het vertrek uit de gemeente Westerbork voor meer dan 50% gericht naar andere gemeenten in Drente. Het vertrek naar het westen des lands is niettemin toegenomen van 11% in 1954 tot 18% in 1956 (in % van het totaalaantal vertrokken personen).

Ondanks het na de oorlog voortdurend bestaande vertrekoverschot is het aantal werkloze mannen in de gemeente Westerbork sedert 1946 toegenomen van 0,0 % der gemiddelde mannelijke bevolking in 1946 tot 4,0 % in 1952. Na een vermindering van dit percentage in de volgende jaren bedroeg het in 1955 reeds 5,2 en bereikte een top in 1958 met 8,6 (1959 ± 8,0). Inclusief A.W. was het aantal werkloze mannen in 1959 ruim 250. De relatieve werkloosheid was na de oorlog in Westerbork steeds groter dan in Beilen. Ten opzichte van het provinciaal gemiddelde deed zich de bijzondere ontwikkeling voor, dat het percentage werklozen in Westerbork tot en met 1954 lager was dan het cijfer voor Drente, doch vanaf 1955 lag Westerbork steeds aanmerkelijk hoger. Het jaar 1955 kan dus als een ongunstig keerpunt voor de gemeente worden beschouwd.

Van alle werklozen in Westerbork woont 50-70 % in Nieuw-Balinge en Nieuweroord, waar de seizoenwerkloosheid zeer belangrijk is. Dit blijkt uit de percentages voor januari en oktober 1954, die respectievelijk 13,6 en 0,0 bedroegen.

Een globale indicatie 1) van de inkomenspositie van de landbouwers in de gemeenten Westerbork en Beilen is te ontlenen aan de woningtelling 1956 van het C.B.S. Zoals uit tabel 2 blijkt, lag het gemiddelde inkomen van de landbouwers in Westerbork in dat jaar aanmerkelijk hoger dan in Beilen, ook zelfs hoger dan in Drente en in geheel Nederland. Waarschijnlijk spelen de grote ontginningsbedrijven, die merendeels buiten het blok liggen, hierbij een rol.

Tabel 2

INKOMENKLASSE

	Gemeente Westerbork	Gemeente Beilen	Provincie Drente	Nederland
% landbouwers[2] in inkomensklasse < f.5000,-	22	27	25	21
f.3000,- - f.6000,-	38	61	58	54
f.6000,- - f.10000,-	33	11	15	20
> f.10000,-	7	1	2	5
% werkenden[2] in inkomenklasse < f.3000,-	38	38	42	32
f.3000,- - f.6000,-	35	52	47	53
f.6000,- - f.10000,-	23	9	9	12
> f.10000,-	4	1	2	3

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956. 2) Gezinshoofden en alleenstaanden.

1) Men kan geen grote waarde hechten aan de absolute hoogte van de bij de woningtelling opgegeven inkomens; wel zijn deze gegevens voldoende betrouwbaar voor regionale niveauvergelijkingen.

In beide gemeenten blijken de landbouwers een gunstiger inkomenspositie te hebben dan degenen, die in de overige beroepssectoren werken.

Tot slot van deze paragraaf volgt nog een kort overzicht van het aantal landbouwbedrijven, waarvan de bedrijfsgebouwen binnen het ruilverkavelingsblok zijn gelegen. Het betreft hier uitsluitend bedrijven, waarbij cultuurgrond in gebruik is. 36 grondgebruikers hadden minder dan 2 ha in gebruik, 279 bedrijfshoofden 2 ha of meer. Echter zijn niet meer dan 244 van deze grondgebruikers als landbouwer aan te merken. De overigen hebben een hoofdberoep buiten de landbouw of zijn in feite landarbeider, dan wel rustend landbouwer. Om van het een en ander een goede indruk te verkrijgen zijn alle grondgebruikers verdeeld in vier beroepsgroepen, te weten:

A. uitsluitend landbouwers;
B. landbouwers met nevenberoep;
C. niet-landbouwers met grondgebruik;
D. oudere personen, meest rustende landbouwers, met enig grondgebruik.

Uit verscheidene onderzoekingen is gebleken, dat ook de B-grondgebruikers als landbouwers zijn aan te merken; zij voelen zich in de eerste plaats boer.

In de groep grondgebruikers met minder dan 2 ha bevonden zich 27 C- en 12 D-bedrijfshoofden. Tabel 3 geeft hiervan een overzicht

Tabel 3

GRONDGEBRUIKERS MET MINDER DAN 2 HA

Gebied	Aantal bedrijven < 2 ha in de groep(en)					
	C		D		C en D	
	< 1 ha	1-2 ha	< 1 ha	1-2 ha	< 1 ha	1-2 ha
Esdorpen	4	5	3	4	7	9
Lievinge	1	4	2	1	3	5
Wijster-Drijber	1	2	1	-	2	2
Groote Veld	1	-	-	-	1	-
Nieuw-Balinge	4	5	-	1	4	6
Gehele blok	11	16	6	6	17	22

Bron: C.B.S., mei 1959; L.E.I.

Tot deze C-bedrijven behoort 30 ha cultuurgrond (11 ha bouw- en 19 ha grasland). In eigendom bij de gebruikers is 22 ha, gepacht wordt 8 ha. De D-bedrijven < 2 ha betreffen slechts 13 ha (5 ha bouw- en 8 ha grasland; 7 ha eigendom en 6 ha pacht).

In tabel 4 zijn de grondgebruikers met ≥ 2 ha cultuurgrond gesplitst naar beroepsgroepen. Bijna 2/3 van alle bedrijven ≥ 2 ha ligt in het gebied van de Esdorpen. C- en D-bedrijven blijken relatief het meest voor te komen in Nieuw-Balinge en, zij het in veel minder sterke mate, in Lievinge. Dit zijn overwegend bedrijfjes van 2-5 ha. Van de 298 bedrijfshoofden met ≥ 1 ha behoort 18 % tot de

C- en D-groepen, zodat de beroepsstructuur van de grondgebruikers op dit punt vrijwel overeenstemt met het gemiddelde beeld van de zandgronden in Nederland 1) en met de situatie in het blok "Hijken". C- en D-bedrijfjes < 1 ha komen in "De Broekstreek" echter naar verhouding aanmerkelijk minder voor dan in "Hijken". Op de bedrijfsgroottestructuur wordt nader teruggekomen (§ 3 b).

Tabel 4

DE BEDRIJVEN ≥ 2 HA NAAR BEROEPSGROEPEN

Grootteklasse in ha/gebied	Aantal bedrijven ≥ 2 ha					
	totaal	A	B	A en B	C	D
2 - 5	43	8	4	12	20	11
5 - 10	78	62	13	75	2	1
10 - 15	78	73	4	77	1	-
15 - 20	39	37	2	39	-	-
20 - 30	32	30	2	32	-	-
≥ 30	9	7	2	9	-	-
Totaal	279	217	27	244	23	12
Esdorpen	170	143	14	157	7	6
Lievinge	40	30	3	33	3	4
Wijster-Drijber	41	29	7	36	4	1
Groote Veld	6	4	1	5	1	-
Nieuw-Balinge	22	11	2	13	8	1

Bron: C.B.S. mei 1959; L.E.I.

Een indruk van de aard van de nevenberoepen van de B-grondgebruikers geeft bijlage 4. Het zijn overwegend beroepen, die direct of indirect met de landbouw verband houden. Het beroep van fabrieksarbeider komt hieronder niet voor. Van de C-grondgebruikers oefent 80 % het beroep van landarbeider of een ander direct van de landbouw afhankelijk beroep uit. Iets meer dan de helft van deze categorie (27 personen) bestaat uit landarbeiders, die uit hun landbouwbedrijfje nevenverdiensten trekken.

§ 3. Enkele economische aspecten van de agrarische structuur

a. De bodemgesteldheid en de waterbeheersing

Het flauw golvende landschap ligt op een hoogte van ± 15 m + N.A.P. in het westen tot ± 20 m + N.A.P. in het oostelijke deel van het blok. Het hoogste punt wordt bereikt in het Mantingerzand (tot 24 m + N.A.P.).

De bodem bestaat hoofdzakelijk uit dekzanden van wisselende dikte, afgezet op grondmorene, die op verschillende plaatsen als zandige en verweerde keileem aan de oppervlakte komt, vooral langs de smeltwaterdalen. Onder andere in het Mantingerzand zijn de dekzanden gaan stuiven.

1) "De ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden in de periode van 1949-1953", L.E.I.1954, blz. 14.

Landbouwkundig zijn te onderscheiden:

a. de oude bouwlandgronden (essen) met een goed doorlatende en weinig aan verdroging onderhevige bouwlaag van 50-100 cm. De verkaveling is hier slecht. In de gemeente Westerbork is o.a. de Eursingeresch reeds opnieuw verkaveld en derhalve buiten het blok gehouden;
b. de darggronden of moerasvenen langs de stroompjes, zoals het grasland langs de Beilerstroom, de Ruimsloot, de Garminger- en Balingerweiden, de Spekmaten, de Mantinger- en Bruntingerweiden. Ook hier is de verkaveling slecht, terwijl tevens veel waterover-last voorkomt;
c. de zandontginningsgronden, hoofdzakelijk ontgonnen middenhoge en lage heidevelden. De hoogste delen zijn nog woest of bebost. De oudere, met de ploeg ontgonnen grond heeft behoefte aan herontginning;
d. de dalgronden, vooral bij Nieuw-Balinge.

Door ongereglementeerde vervening is hier weinig bolster achtergebleven.

Het noordelijke deel van het blok, van Beilen in het westen tot en met Eursinge in het oosten, watert af op de Beilerstroom en maakt deel uit van het in 1951 opgerichte waterschap "De Oude Vaart" (26.200 ha), dat is ontstaan door samenvoeging van acht kleine waterschappen. Een uitgebreid verbeteringsplan voor dit gebied wordt thans uitgevoerd vanaf de benedenstroom bij Meppel opwaarts.

De overige esdorpen in het blok "De Broekstreek" wateren af op het Linthorst Homankanaal, hoofdzakelijk via de hoofdstroom het Oude Diep. Het waterschap van deze naam, in 1953 opgericht, is in 1957 vergroot met de twee ten zuiden hiervan gelegen stroomgebieden tot het nieuwe waterschap "Het Middenveld" (16.000 ha), waartoe dus het overgrote deel van het blok behoort. Het voor dit waterschap opgestelde waterbeheersingsplan is geïntegreerd in het ruilverkavelingsplan "De Broekstreek". Thans wordt de hoofdontwatering verbeterd; de detailontwatering wacht op de uitvoering van de ruilverkaveling. Ten behoeve van de waterinlaat is een stuwenplan ontwikkeld voor het Oude Diep, terwijl in de Middenraai bij Nieuweroord een pompinstallatie is geprojecteerd.

In het zuidelijke deel van het blok is in 1928 opgericht voor de aanleg van een verharde weg het waterschap "Weg Drijber-Mantinge", dat thans tevens nog de afwatering verzorgt voor 1.420 ha. Dit waterschap zal te zijner tijd in "Het Middenveld" worden opgenomen. De twee zuivere wegwaterschappen "Weg Lhee-Meppen" en "Weg Smalbroek-Bruntinge" zullen blijven bestaan, evenals het waterschap "Beilen-Nieuweroord", dat het onderhoud van het Linthorst Homankanaal met de kaden verzorgt.

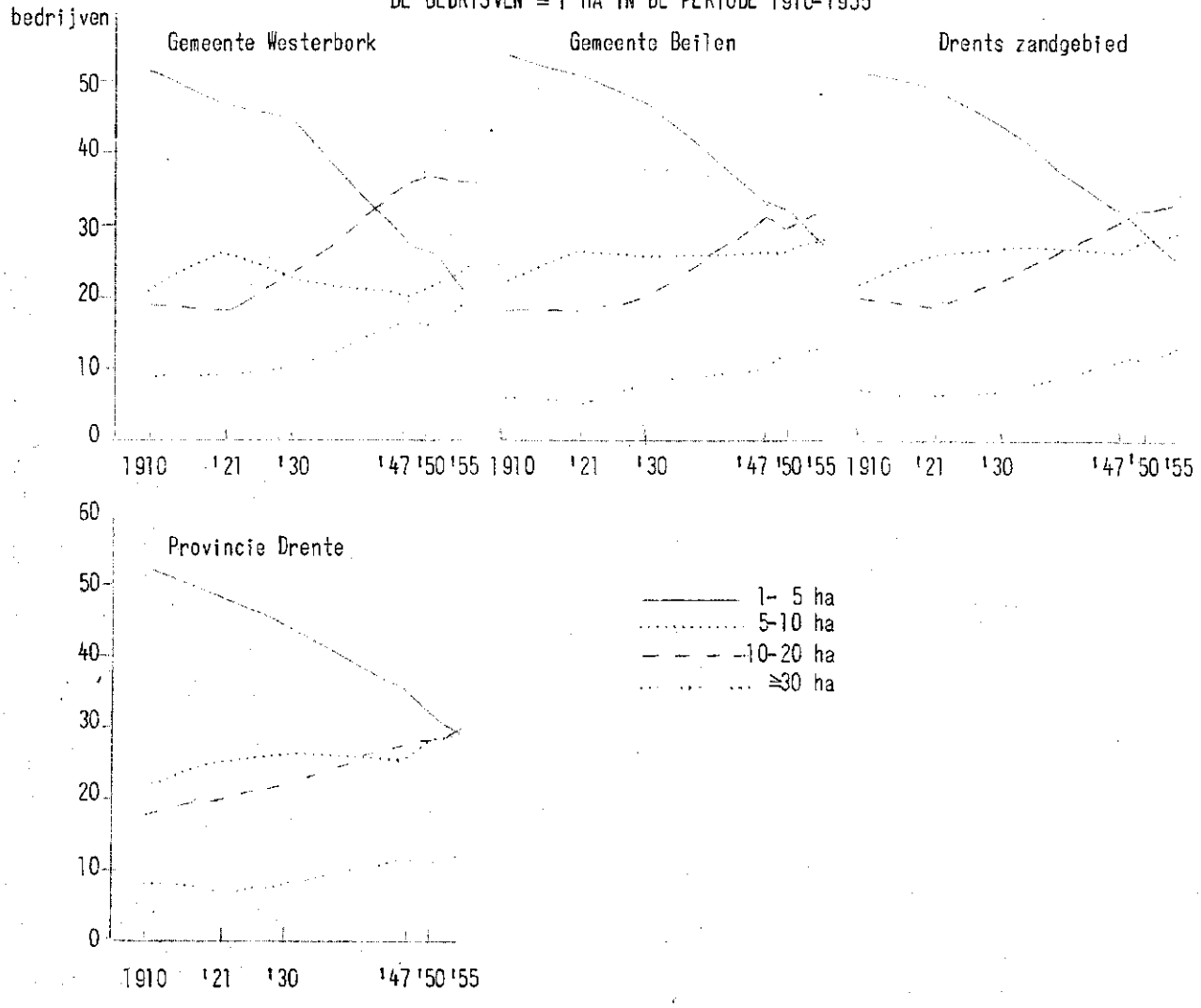
b. De bedrijfsgroottestructuur

Omtrent de historische ontwikkeling van de bedrijfsgroottestructuur in het blok staan geen gegevens ter beschikking. Van de wijzigingen, die zich in de loop van de periode 1910-1955 hierin hebben

voorgedaan in de gehele gemeente Beilen en Westerbork, in het Drentse zandgebied en de provincie Drente geven de cijfers in bijlage 1 een overzicht. Het is duidelijk dat de ontginningen in deze 45-jarige periode de belangrijkste factor vormden, die de bedrijfsgroottestructuur beïnvloedde. Ten aanzien van de gemeente Beilen kan hier worden verwezen naar blz. 13 en 14 van de schets van het ruilverkavelingsgebied "Hijken". In de gemeente Westerbork is de oppervlakte cultuurgrond met ± 6.400 ha of 194 % toegenomen, dat is een relatief aanzienlijk sterkere uitbreiding dan in Beilen, het zandgebied en de provincie. Het aantal bedrijven ≥ 1 ha is evenwel veel minder snel gestegen, namelijk met 79 % (sinds 1947 is een daling ingetreden). Hierdoor is de gemiddelde bedrijfsgrootte in Westerbork eveneens relatief sterk toegenomen, nl. van 8 ha in 1910 tot 13 ha in 1955 (Beilen respectievelijk 7 en 11 ha). Uit bijlage 1 blijkt verder, dat het aantal bedrijven van 1-5 ha is gestegen tot 1930, daarna gedaald, vooral na 1950. De omvang van de grootteklasse 5-10 ha nam in Westerbork en Beilen voortdurend toe. In de klasse 10-20 ha is het aantal bedrijven aanvankelijk groter geworden, in het bijzonder in de ontginningsperiode 1930-1947, na 1950 echter gedaald. De grootste bedrijven (≥ 20 ha) nemen echter nog steeds in aantal toe. De conclusie kan zijn, dat de bedrijfsgroottestructuur zich ook in de gemeente Westerbork duidelijk in een gunstige richting ontwikkelt. Dit blijkt ook uit de procentuele verdeling van de bedrijven over de grootteklassen, weergegeven in grafiek 2. Deze ontwikkeling is in Westerbork vrij veel gunstiger geweest dan in Beilen. De eerdergenoemde relatief snelle uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond, het aantal bedrijven en de gemiddelde grootte blijkt duidelijk uit grafiek 3.

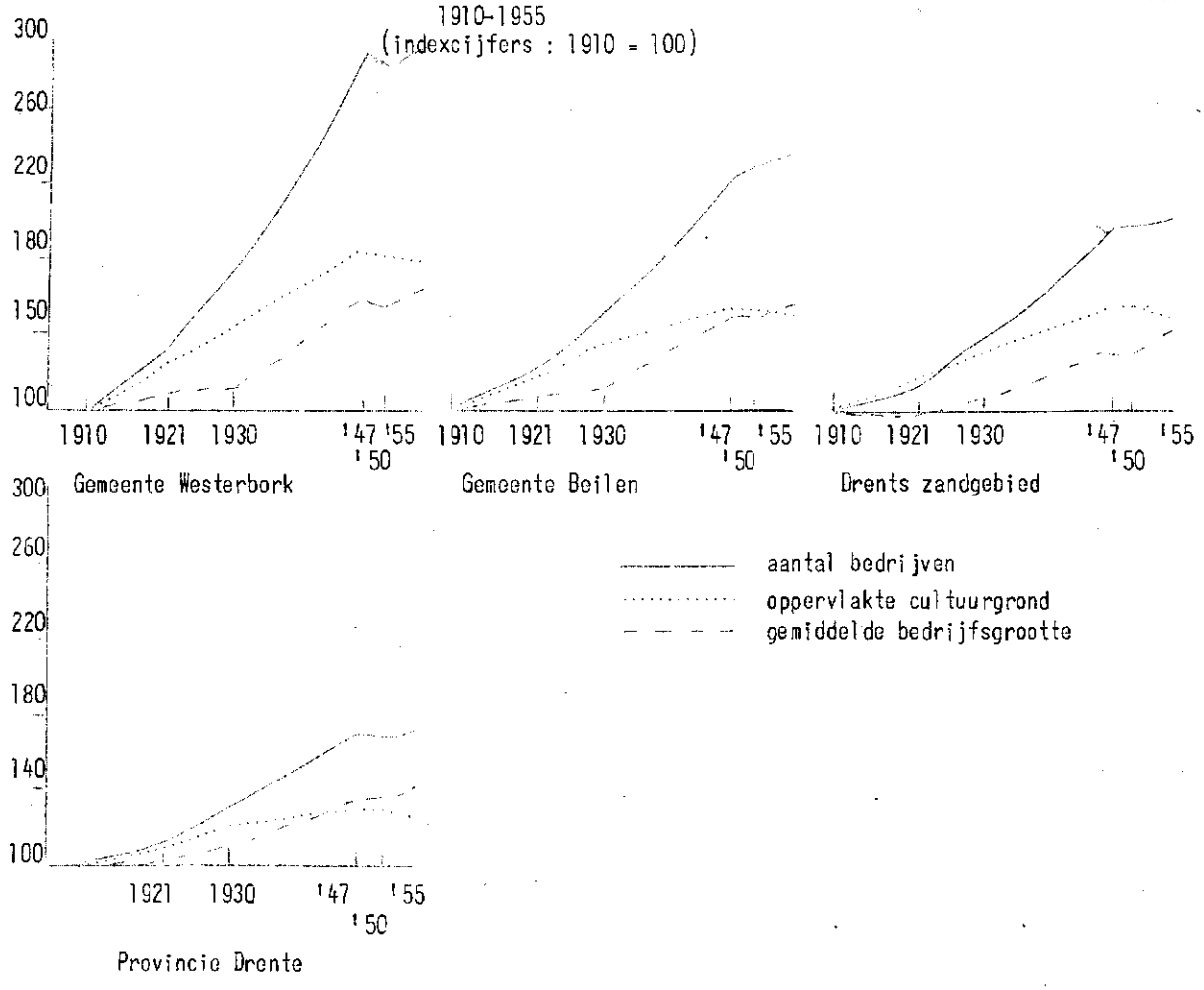
Grafiek 2

DE BEDRIJVEN ≧ 1 HA IN DE PERIODE 1910-1955

Grafiek 3

CULTUURGROND EN BEDRIJVEN IN DE PERIODE 1910-1955
(indexcijfers : 1910 = 100)

De huidige bedrijfsgroottestructuur in het blok "De Broekstreek" is globaal weergegeven in tabel 5 en uitvoerig in bijlage 5. De grotere bedrijven treft men relatief veel aan in de gedeelten Groote Veld (slechts 5 bedrijven A en B in totaal) en Wijster-Drijber, terwijl in Lievinge en Nieuw-Balinge relatief veel kleine A- en B-bedrijven worden aangetroffen. De gemiddelde bedrijfsgrootte in de vijf delen van het blok ligt dan ook in het Groote Veld en Wijster-Drijber boven, in Lievinge en Nieuw-Balinge beneden het blokgemiddelde, terwijl de Esdorpen, waar 65 % van alle A- en B-bedrijven liggen, met dit gemiddelde van 13,6 ha vrijwel overeenstemt. Het kengetal "aantal A- en B-bedrijven van 1-10 ha per 1.000 ha cultuurgrond" is eveneens weergegeven in tabel 5.

Tabel 5

BEDRIJFSGROOTTE 1)

Beroepsgroep	Gebied	Aantal bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond	Gemiddelde bedrijfsgrootte	Aantal A- en B-bedrijven van 1-10 ha per 1000 ha cult.gr.2)
A en B	Esdorpen	157	2076	13,2	26
	Lievinge	33	328	9,9	55
	Wijster-Drijber	36	657	18,2	14
	Groote Veld	5	123	24,6	-
	Nieuw-Balinge	13	143	11,0	49
	Gehele blok	244	3327	13,6	26
C		39	110	2,8	-
D		15	40	2,7	-

Bron: C.B.S., mei 1959.

1) Bedrijven ≥ 1 ha.
2) In gebruik bij A- en B-bedrijven.

In deze en in volgende tabellen en bijlagen is niet opgenomen het bedrijf van de N.V.Levensverzekeringsmaatschappij "Utrecht", liggend in het Groote Veld. Dit bedrijf heeft volgens de landbouwtelling een oppervlakte van 170,13 ha cultuurgrond, waarvan 164,03 ha bouwland en 6,10 ha grasland.

c. Grondgebruik in en buiten het blok

De in tabel en bijlage 5 vermelde gegevens hebben uitsluitend betrekking op de bedrijven, waarvan de gebouwen in het blok liggen. De bijzonderheden betreffende de bedrijfsgrootte omvatten alle cultuurgrond in gebruik bij deze bedrijven. De grond ligt echter ten dele buiten het blok en valt als zodanig niet volledig onder de juridische draagwijdte van een eventuele ruilverkaveling. De door de Cultuurtechnische Dienst gehouden enquête verschaft omtrent dit

verschijnsel een inzicht (bijlage 6).

Met name in Lievinge en Wijster-Drijber blijken vrij veel bedrijven (respectievelijk 1/3 en 1/4 deel) cultuurgrond buiten het blok in gebruik te hebben. Deze grond ligt overwegend ten noorden en ten westen van de blokgrens. Naar verhouding komen deze bedrijven in de grootteklassen van 15-30 ha het meest voor. Het betreft in totaal 213 ha cultuurgrond, waarvan 199 ha bij A- en B-bedrijven behoort. 55% van deze grond is gepacht.

Anderzijds is ook het omgekeerde het geval en wel in veel sterkere mate. 158 bedrijven, die buiten het blok zijn gevestigd, hebben gezamenlijk niet minder dan 852 ha binnen het blok in gebruik (bijlage 7). Dit is een even groot aantal bedrijven als het aantal ⩾ 10 ha, dat in het blok is gevestigd (157). Globaal kan men stellen, dat van de 4.300 ha cultuurgrond, die het gehele blok telt, ruim 850 ha in gebruik is bij uitwonenden, derhalve een groot gedeelte (nl. 20 % tegen 12 % in het blok "Hijken"). Van deze 158 uitwonende grondgebruikers wonen 65 elders in de gemeente Westerbork en 85 elders in de gemeente Beilen, waarvan 20 in het blok "Hijken" en wel voornamelijk in Alting en Klatering en 43 in Wijster. Nog kan worden opgemerkt, dat van de in het blok "De Broekstreek" liggende grond, in gebruik bij bedrijven buiten het blok, 49 % is gepacht.

d. De verkavelingstoestand

In bijlage 8 is een overzicht gegeven van het aantal kavels per bedrijf en de gemiddelde kavelgrootte (voor de A- en B-bedrijven respectievelijk acht kavels en 1,7 ha). De verkaveling blijkt binnen het blok het ongunstigst te zijn in de eigenlijke Broekstreek (Esdorpen) en in Lievinge (gemiddeld 9,5 kavels en 1,4 ha, respectievelijk 8 kavels en 1,2 ha). Het aantal kavels per bedrijf stijgt met toenemende bedrijfsgrootte tot 20 ha, maar daalt daarna (grote ontginningsbedrijven met minder ongunstige verkaveling). De gemiddelde kavelgrootte vertoont een voortdurende opklimming van 0,9 ha (grootteklasse 1-5 ha) tot 5,5 ha (⩾ 30 ha), echter met een onderbreking in de klasse 10-15 ha, die wel het ongunstigste beeld te zien geeft. Ruim de helft van de bedrijven in deze klasse en in die van 15-20 ha bestaat uit 10 tot meer dan 25 kavels.

Vergelijkt men deze gegevens met de situatie in negen zandgemeenten, verspreid over de Nederlandse zandgronden 1), dan kan men de verkavelingstoestand in het blok "De Broekstreek" niet anders dan ongunstig noemen. Hetzelfde geldt voor een vergelijking met het Drentse zandgebied (kavelaantal per bedrijf zes, gemiddelde kavelgrootte 1,9 ha) en met de gemeenten Beilen (respectievelijk 5,6 en en 2,0 ha) en Westerbork (respectievelijk 5,3 en 2,5 ha). Binnen de gemeente Westerbork vormt de eigenlijke Broekstreek het gebied met de slechtste verkaveling. Theoretisch is hier minimaal een aantal van slechts drie kavels per bedrijf mogelijk (één kavel esgrond, darggrond en ontginningsgrond).

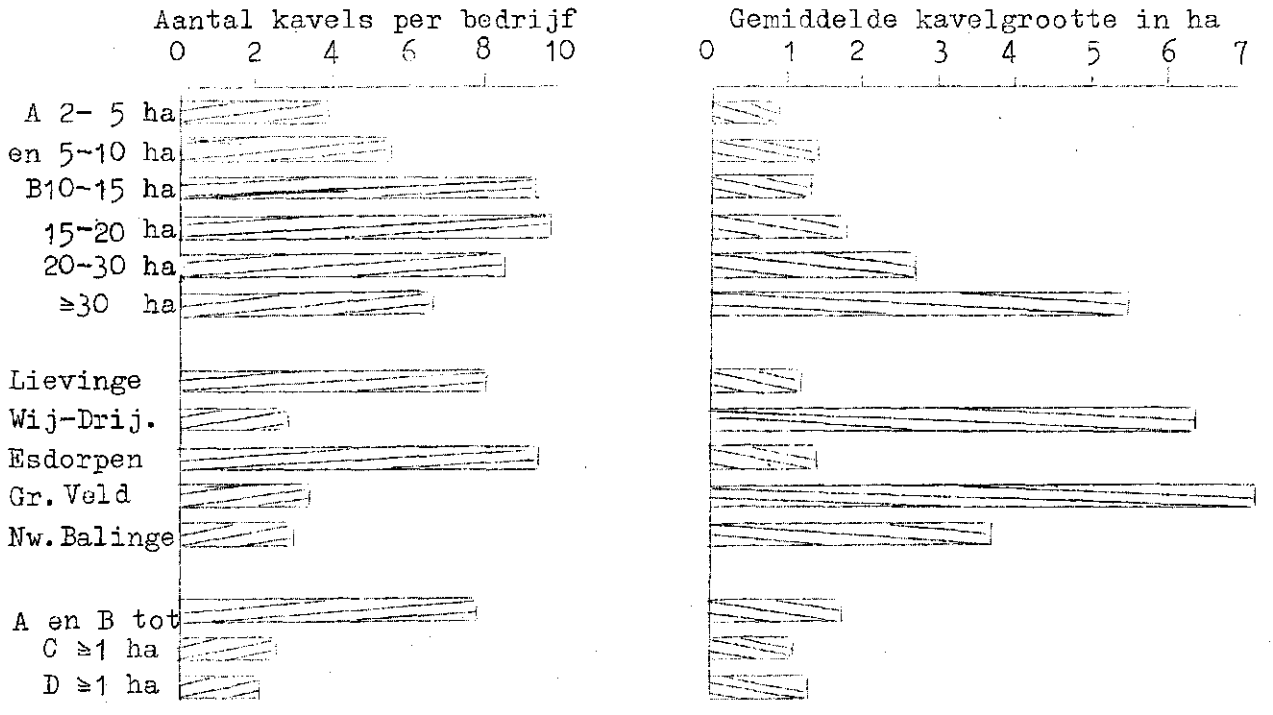
Grafiek 4 geeft tenslotte het gemiddelde aantal kavels per bedrijf en de gemiddelde kavelgrootte in beeld weer.

---

1) "Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden", L.E.I. 1951. Aantal kavels per A-bedrijf gemiddeld 5, kavelgrootte 2 ha.

Grafiek 4

VERKAVELINGEN

e. Eigendom en pacht

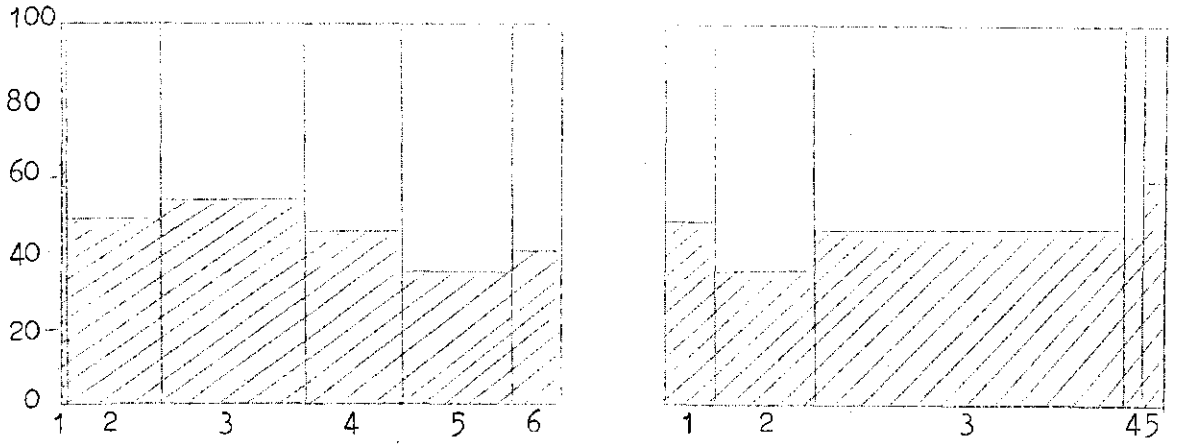
Evenals in de gemeente Beilen is ook in de gemeente Westerbork het percentage pachtgrond sinds 1930 aanzienlijk toegenomen. In 1930 was dit percentage voor Beilen 41, voor Westerbork 49, in 1955 respectievelijk 56 en 66. Deze veranderingen vallen samen met de sterke uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond door intensieve ontginningsactiviteiten. De nieuw ontgonnen grond is destijds dus overwegend verpacht.

Binnen de gemeente Westerbork is Witteveen het gebied met uitsluitend verpachte grond (Domeinbedrijven). In het blok "De Broekstreek" is 54 % van alle grond der bedrijven gepacht, dus minder dan in beide gemeenten het geval is. In de onderdelen van het blok loopt het pachtpercentage uiteen van 64 in Wijster-Drijber tot 33 in Nieuw-Balinge. De Esdorpen nemen een tussenpositie in (grafiek 5 en bijlage 9). De bedrijfsgebouwen zijn echter in alle onderdelen van het blok met uitzondering van Wijster-Drijber naar verhouding meer in gebruik bij de eigenaars dan de grond. Het percentage

eigendomsgebouwen varieert van 48 in Wijster-Drijber tot 86 in Nieuw-Balinge. Ook in dit opzicht vertegenwoordigen de Esdorpen het blokgemiddelde met 2/3 deel eigendomsgebouwen (tabel 6).

Grafiek 5

EIGENDOM EN PACHT

1 = 2- 5 ha
2 = 5-10 ha
3 = 10-15 ha
4 = 15-20 ha
5 = 20-30 ha
6 = ≥ 30 ha

Het bijpachten van los land komt vrij veel voor, nl. op 44 % van de A- en B-bedrijven, welk percentage tevens geldt voor de Esdorpen. Nieuw-Balinge (12 van de 13 bedrijven) komt hier boven, evenals Lievinge met 58 %. In de beide overige gebieden pacht slechts 1/5 deel der bedrijfshoofden los land bij. Bij de C-bedrijven wordt op 30 % van de bedrijven bijgepacht, evenals op vier van de veertien D-bedrijven ≥ 1 ha. De overige tien D-bedrijven ≥ 1 ha zijn geheel eigendom van het bedrijfshoofd. Met toenemende bedrijfsgrootte neemt in het algemeen het bijpachten van los land af (bijlage 9).

f. Bedrijfsgebouwen en woningen

De Cultuurtechnische Dienst heeft bij de enquête in 1959 ± 90 % van de bedrijfsgebouwen beoordeeld aan de hand van de doelmatigheid en de onderhoudstoestand. Op grond van de resultaten van deze beoordelingen zijn de bedrijfsgebouwen ingedeeld in een aantal beoordelingscategorieën naar beroepsgroep, bedrijfsgrootte en onderdeel van het blok (bijlage 10). Hieruit blijkt, dat de

doelmatigheid van 58 % van de A- en B-bedrijfsgebouwen matig of slecht wordt genoemd; de onderhoudstoestand was matig of slecht bij 39 % van deze bedrijven. In vergelijking tot het blok "Hijken" is de toestand van de gebouwen in "De Broekstreek" in het algemeen ongunstiger te noemen. Ten aanzien van de onderdelen van het blok komt naar voren, dat de bedrijfsgebouwen in Wijster-Drijber een iets betere indruk maken dan die in de Esdorpen, terwijl Nieuw-Balinge en het Groote Veld bij de Esdorpen slecht afsteken. Naar bedrijfsgrootte gezien komen er bij de grotere bedrijven meer voor met goede doelmatigheid (≥ 10 ha 45 %) dan bij de kleinere (5-10 ha 35 %). Met betrekking tot de onderhoudstoestand valt eveneens een opklimmend percentage goed onderhouden gebouwen vast te stellen bij toenemende bedrijfsgrootte. Voor de klasse van 20-30 ha valt dit echter terug tot 50 %.

Rekening houdend met de eigendomsverhouding kan men de samenvatting van tabel 6 opstellen. Hieruit valt op, dat onder de eigendomsgebouwen iets meer goede voorkomen dan bij de pachtgebouwen, nl. 39 tegen 32 %. Tevens blijkt, dat de eigendomsgebouwen in Wijster-Drijber en de pachtgebouwen in Lievinge een gunstiger figuur slaan dan in de vier overige gebieden gezamenlijk.

Tabel 6

GOEDE BEDRIJFSGEBOUWEN

Gebied	Aantal bedrijfsgebouwen[1]				
	A+B+C+D	in eigendom		gepacht	
		totaal	goede gebouwen[2]	totaal	goede gebouwen[2]
Esdorpen	171	112	50	59	22
Lievinge	42	33	11	9	4
Wijster-Drijber	42	20	11	22	5
Groote Veld	6	4	-	2	-
Nieuw-Balinge	28	24	3	4	-
Totaal	289	193	75	96	31

1) Waarvan de gegevens bekend zijn.
2) D.w.z. doelmatigheid en onderhoud beide goed.

Bron: C.D.-enquête 1959.

De inrichting van de bedrijfsgebouwen komt ter sprake in § 4,d.

Van de doelmatigheid en de onderhoudstoestand van de woongedeelten der boerderijen verschaft bijlage 11 een soortgelijk overzicht als bijlage 10 voor de bedrijfsgebouwen. De situatie waarin de woningen verkeren, blijkt gemiddeld iets beter te zijn dan die van de bedrijfsgebouwen. Niettemin kreeg 49 % van de woningen de kwalificatie matig of slecht voor de doelmatigheid en 34 % voor het onderhoud.

Ook de woningtoestand is hier in het algemeen ongunstiger dan in het blok "Hijken". De woongedeelten van de boerderijen in het Groote Veld en in Wijster-Drijber maken een relatief goede indruk ten opzichte van de Esdorpen, terwijl Nieuw-Balinge wederom slecht afsteekt. Met toenemende bedrijfsgrootte blijken ook de doelmatigheid en onderhoudstoestand van de woningen gemiddeld beter te worden.

Tabel 7

GOEDE WONINGEN

Gebied	Aantal woningen 1)				
		in eigendom		gepacht	
	A,B,C en D	totaal	goede woningen 2)	totaal	goede woningen 2)
Esdorpen	170	111	60	59	23
Lievinge	43	34	19	9	4
Wijster-Drijber	42	20	16	22	5
Groote Veld	6	4	2	2	1
Nieuw-Balinge	27	23	11	4	-
Totaal	288	192	108	96	33

1) Waarvan de gegevens bekend zijn.
2) D.w.z. doelmatigheid en onderhoud beide goed.

Bron: C.D.-enquête 1959.

Uit bovenstaande gegevens is te concluderen, dat in "De Broekstreek" meer goede woningen voorkomen dan goede bedrijfsgebouwen. Dit geldt met name voor de woongedeelten, die eigendom zijn van de bewoners.

g. Openbare nutsvoorzieningen

80 % van de A- en B-bedrijven in het blok is aangesloten op het elektriciteitsnet. Hetzelfde geldt voor de C- en D-bedrijven (bijlage 12). Het onderdeel Lievinge komt tot 100 %, in het Groote Veld en Nieuw-Balinge zijn echter nog slechts 5 van de 18 bedrijven aangesloten op het lichtnet. In totaal zijn 48 A- en B-bedrijven in het blok niet voorzien van een aansluiting.

Volgens een opgave van het gemeentebestuur van Westerbork zijn 27 niet-aangesloten boerderijen in het gebied Esdorpen als volgt gelegen:

Bruntinge	19	(+ 1 arbeiderswoning)
Eursinge	3	
Balinge	1	
Mantinge	4	

Het perceel in Balinge en 2 percelen in Mantinge zouden in 1959/60 worden aangesloten; de beide andere percelen in Mantinge (K 62 en K 64) kwamen wegens verafgelegen ligging niet in aanmerking.

In het Groote Veld en Nieuw-Balinge waren, ten dele buiten het blok gelegen, volgens dezelfde opgave 36 percelen niet aangesloten. Hiervan lagen 15 percelen in het concessiegebied van de N.V.Laagspanningsnetten te Groningen, waarvan in 1959/60 9 zouden worden aangesloten. 20 percelen lagen in het concessiegebied van de N.V.IJsselcentrale te Zwolle. Hiervan zouden in 1959/60 in totaal 17 percelen worden aangesloten. Wegens ongunstige ligging worden niet aangesloten de percelen Nieuw-Balinge L 95, L 97 en L 138. Tenslotte dient het perceel Nieuw-Balinge L 144 te zijner tijd te worden aangesloten op het net van de IJsselcentrale te Tiendeveen (gemeente Beilen).

Het waterleidingnet is minder verbreid dan het elektriciteitsnet en bereikt niet meer dan 65 % van de bedrijven (A + B). 83 bedrijven waren in 1959 nog niet voorzien. In dit opzicht blijven Wijster-Drijber, het Groote Veld en Nieuw-Balinge ver achter bij de Esdorpen (75 %), terwijl Lievinge een aansluitingspercentage van 93 bezit (bijlage 12).

Ten aanzien van de telefoonaansluitingen kan tenslotte worden opgemerkt, dat 26 % van de A- en B-bedrijven over telefoon beschikt (in het blok "Hijken" slechts 7 %). Op de grotere bedrijven (≥ 15 ha) ligt dit percentage aanzienlijk hoger en overschrijdt het de 50 %.

§ 4. Het produktieplan en de bedrijfsvoering

a. De aard van het grondgebruik

De landbouwbedrijven in het blok zijn over het algemeen gemengde bedrijven met het zwaartepunt op de veehouderij. 59 % van de cultuurgrond van de A- en B-bedrijven, die in deze paragraaf uitsluitend ter sprake zullen komen, is als grasland in gebruik. Dit is iets meer dan in het gehele Drentse zandgebied en in de gemeenten Beilen en Westerbork gemiddeld (tabel 8). Binnen het blok bestaan echter grote verschillen in bedrijfstype. Het graslandpercentage varieert namelijk van 15 in het Groote Veld (ontginningsbedrijven) tot 67 in Lievinge. Tuinbouw komt in het blok vrijwel niet voor; in Nieuw-Balinge bestaat 1 % van de cultuurgrond uit tuingrond (o.a. kruidenteelt). Men kan concluderen, dat het bedrijfstype alleen in het gebied Wijster-Drijber geheel overeenstemt met het normale beeld van het Drentse zandgebied.

Tabel 8

GRONDGEBRUIK

Gebied	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Percentage cultuurgrond in gebruik als		
		bouwland	grasland	tuingrond
Esdorpen	2076	37	63	0
Lievinge	328	33	67	-
Wijster-Drijber	657	45	55	0
Groote Veld	123	85	15	-
Nieuw-Balinge	143	62	37	1
Gehele blok	3327	41	59	0
Gemeente Beilen 1)	11802	49	51	0
Gemeente Westerbork 1)	9746	58	42	0
Zandgebied 1)	79046	45	55	0

Bron: C.B.S. mei 1959, 1) mei 1955.

Uit bijlage 13 blijkt tenslotte, dat de kleinste bedrijven (2-5 ha) relatief veel grond als grasland in gebruik hebben (69 %), terwijl dit percentage voor de grootste bedrijven (≥ 20 ha) slechts 52 bedraagt.

b. Het bouwland

De belangrijkste akkerbouwgewassen zijn de voor de gemengde bedrijven op de zandgronden gebruikelijke aardappelen, haver en rogge. Met deze drie gewassen wordt 85 % van het bouwland beteeld. De voederbieten bezetten slechts 6 % van de oppervlakte. De verhouding tussen het areaal hakvruchten en granen blijkt uiteen te lopen in de onderdelen van het blok. In Nieuw-Balinge en Wijster-Drijber verbouwt men relatief veel hakvruchten, in Lievinge betrekkelijk weinig.

Tabel 9

BELANGRIJKSTE AKKERBOUWGEWASSEN

Gebied	Opp. bouwland in ha	Percentage bouwland beteeld met								
		hakvruchten	aardappelen	voederbieten	suikerbieten	granen	rogge	haver	tarwe	ov. gew.
Esdorpen	773	42	33	6	3	58	23	32	2	0
Lievinge	108	41	30	8	3	58	30	27	-	1
Wijster-Drijber	295	47	36	6	5	53	15	30	5	0
Groote Veld	104	44	41	1	2	56	15	29	10	0
Nieuw-Balinge	88	51	35	4	12	44	23	17	3	5
Gehele blok	1368	44	34	6	4	55	21	30	3	1
Gem.Beilen 1)	5783	37	.	.	.	61	.	.	.	1
Gem.Westerbork[1])	9746	37	.	.	.	61	.	.	.	0
Zandgebied 1)	35571	37	.	.	.	62	.	.	.	0

Bron: C.B.S. mei 1959, 1) mei 1955.

Aardappelen worden naar verhouding het meest verbouwd in het Groote Veld, voederbieten in Lievinge en suikerbieten in Nieuw-Balinge. Rogge komt het meest voor in Lievinge, tarwe in het Groote Veld.

Op de grootste bedrijven (≥ 20 ha) verbouwt men meer hakvruchten (met name aardappelen) en minder granen (hoewel meer tarwe) dan op de kleinere bedrijven. De verschillen belopen echter slechts enkele procenten (bijlage 14).

c. De veestapel

Van de veestapel is het rundvee verreweg het belangrijkste. Tabel 10 geeft een overzicht van de melkveedichtheid in de vijf delen van het blok en in de grootteklassen.

Tabel 10

RUNDVEESTAPEL

Beroepsgroep	Grootteklasse in ha, gebied	Aantal bedrijven	Bedrijven met melkkoeien		Aantal melkkoeien per 100 ha		Per 100 melkkoeien		Bedrijven met mestvee	
			aantal bedrijven	aantal melkkoeien per bedrijf	cultuurgrond	grasland + kunstweide	aantal kalveren	aantal pinken	aantal bedrijven	aantal stuks mestvee per bedrijf
A en B	2 - 5	12	11	3	87	125	57	38	-	-
	5 -10	75	75	6	77	125	53	37	11	2
	10 -15	77	75	9	70	113	57	53	27	3
	15 -20	39	38	12	68	109	59	60	14	2
	20 -30	32	32	13	56	103	55	59	11	3
	≥30	9	9	17	48	108	58	67	3	3
	totaal	244	240	9	66	112	56	53	66	2
Esdorpen		157	155	9	68	108	55	56	53	2
Lievinge		33	31	8	72	107	54	54	4	5
Wijster-Drijber		36	36	13	69	125	61	47	4	2
Groote Veld		5	5	5	20	135	60	36	1	3
Nieuw-Balinge		13	13	5	48	128	64	30	4	3
C ≥ 1 ha		39	34	3	87	128	49	26	2	3
D ≥ 1 ha		15	9	2	50	67	40	90	3	5

Bron: C.B.S., mei 1959.

Het grotere aantal melkkoeien per bedrijf in Wijster-Drijber wordt ten dele veroozaakt door de gemiddeld grotere bedrijven aldaar, deels ook door de grotere dichtheid per 100 ha grasland. De grote bedrijven in het Groote Veld hebben slechts weinig melkvee in verband met het geringe percentage grasland in dit gebied. Voor Nieuw-Balinge geldt ten dele hetzelfde. De dichtheid per 100 ha grasland in laatstgenoemde gebieden, respectievelijk 135 en 128 stuks overtreft nog die van Wijster-Drijber. In Lievinge en de Esdorpen is de melkveedichtheid daarentegen matig te noemen. De rundveehouderij is derhalve het meest intensief in de drie ontginningsgebieden. De afneming van de intensiteit met toenemende bedrijfsgrootte is een normaal verschijnsel. De bedrijven ≥ 30 ha vormen hierop een uitzondering.

De jongveestapel is relatief groot, met name in de Esdorpen en op de bedrijven ≥ 15 ha. Ruim 1/4 der bedrijfshoofden houdt ook mestvee aan. Deze bedrijfstak komt het meest voor in de Esdorpen.

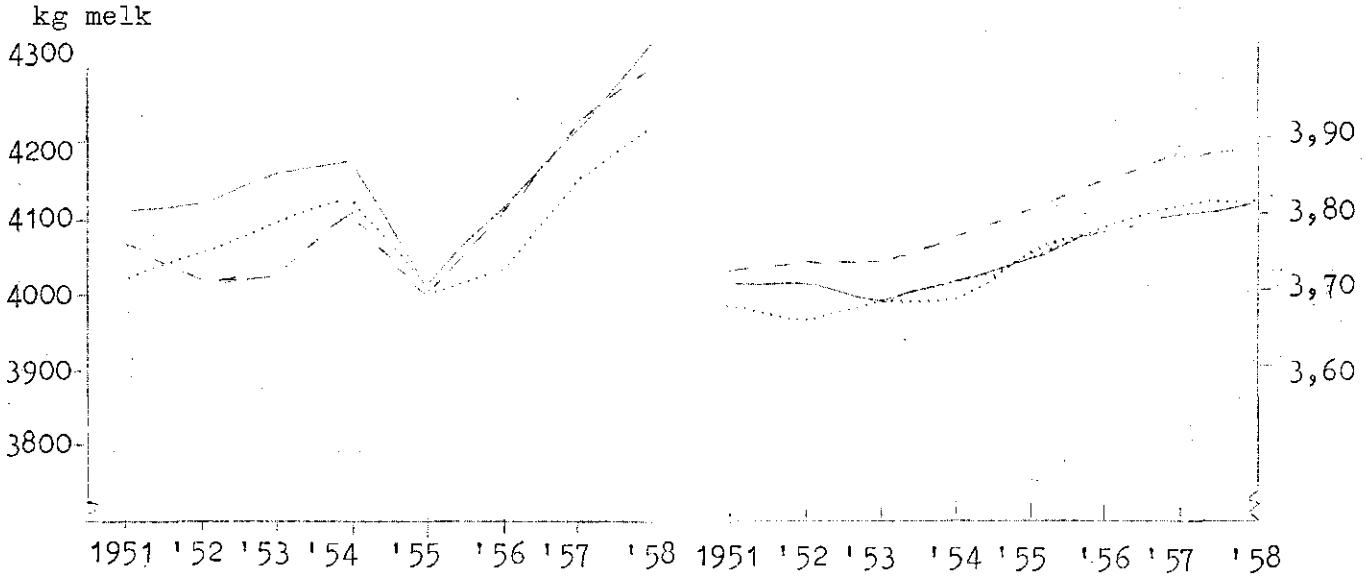
Omtrent de kwaliteit van het melkvee staan de gegevens van de melkcontrole ter beschikking. De in de jaarverslagen van de Centrale Melkcontrole Dienst gepubliceerde bijzonderheden hebben echter betrekking op de gehele werkgebieden van de controleverenigingen te

Beilen en Westerbork, waaronder respectievelijk vrijwel de hele gemeente Beilen valt, met uitzondering van Hooghalen en omgeving en de hele gemeente Westerbork.

Uit de in bijlage 15 vermelde cijfers kan men afleiden, dat de produktiviteit van de door de controleverenigingen Beilen en Westerbork gecontroleerde rundveestapel sinds 1955 achterblijft bij het gemiddelde van de provincie Drente. Het vetgehalte lag sedert 1953 steeds 0,05 à 0,08 % lager dan het provinciale gemiddelde. De melkopbrengst in kg was in Westerbork echter voortdurend groter dan in Beilen. In grafiek 6 is het een en ander in beeld gebracht.

MELKCONTROLE Grafiek 6

A. Gem. melkopbrengst in kg per koe B. Gem. vetgehalte in %

Ook uit het gemiddelde vetgehalte van de aan de fabrieken in Beilen, Westerbork en omgeving afgeleverde melk blijkt, dat het vetgehalte in Beilen en Westerbork de laatste jaren lager ligt dan in het grootste deel van de aangrenzende gebieden. Dit gehalte was in de periode 1955-1958 volgens de jaarverslagen van de Drentse Zuivelbond:

voor de fabriek te	%
Ruinen	3,94
Grolloo	3,91
Dwingeloo	3,87
Assen	3,86
53 fabrieken 1)	3,86
Rolde	3,84
Sleen	3,84
Westerbork	3,82
Beilen	3,81
Hooghalen	3,81
Zweeloo	3,81
Eemster	3,73

1) Aangesloten bij de Drentse Zuivelbond.

Van de controlevereniging te Beilen konden enige gegevens worden verkregen over de melkproduktie in het Beilense deel van het blok. In tabel 11 wordt hiervan een overzicht gegeven. De cijfers zijn van 1958.

Tabel 11

PRODUKTIVITEIT VAN HET MELKVEE

Gebied	Aantal aangesloten bedrijven	Aantal gecontroleerde koeien	Gemiddeld(e) melkgift per koe in kg	Gemiddeld(e) vetgehalte in %	Gemiddeld(e) melkvet per koe in kg
Lievinge	28	156	4524	3,82	173
Holthe	35	238	4359	3,77	164
Wijster-Drijber	30	294	4383	3,88	170
Deel van het blok gem.Beilen	93	688	4406	3,83	169

Bron: Melkcontrolevereniging "Beilen e.o.".

De produktiviteit van het melkvee in dit deel van het blok "De Broekstreek" blijkt iets geringer te zijn dan die in het blok "Hijken". In het bijzonder valt het esdorpje Holthe in deze zin op. Lievinge vertoont een relatief gunstige produktiviteit.

De varkens- en kippenhouderij is zoals in het grootste deel van Drente ook in "De Broekstreek" van betrekkelijk weinig betekenis. De varkensmesterij komt in alle onderdelen van het blok, behalve het Groote Veld, slechts op 30 % van de bedrijven voor. In Nieuw-Balinge leggen enkele bedrijfshoofden zich toe op grotere aantallen mestvarkens.

De varkensfokkerij is sterker verbreid en wordt op bijna twee derde van de bedrijven uitgeoefend, in de Esdorpen iets meer.

Ruim twee derde van de bedrijfshoofden houdt een aantal leghennen, dat varieert van 38 stuks in de Esdorpen tot gemiddeld respectievelijk 110 en 119 stuks per bedrijf in het Groote Veld en Nieuw-Balinge, waar men een klein aantal kippenhouders aantreft met een grote kippenstapel. Het een en ander blijkt uit tabel 12.

Tabel 12

VARKENS- EN KIPPENHOUDERIJ

Beroepsgroep	Grootteklasse in ha, gebied	Aantal bedrijven	Bedrijven met mestvarkens		Bedrijven met fokzeugen		Bedrijven met leghennen	
			aantal bedrijven	aantal mestvarkens per bedrijf	aantal bedrijven	aantal fokzeugen per bedrijf	aantal bedrijven	aantal leghennen per bedrijf
A en B	2 - 5	11	-	-	2	1	7	37
	5 -10	75	28	4	43	3	53	53
	10-15	77	22	3	59	5	51	45
	15-20	39	10	4	28	5	30	46
	20-30	32	12	6	19	4	23	35
	≥30	9	1	2	4	9	4	30
	totaal	244	73	4	155	4	168	46
	Esdorpen	157	50	3	116	4	112	38
	Lievinge	33	8	2	17	5	24	40
	Wijster-Drijber	36	11	7	18	4	23	61
	Groote Veld	5	-	-	-	-	4	110
	Nieuw-Balinge	13	4	16	4	3	5	119
C	≥ 1	39	6	7	7	2	18	50
D	≥ 1	15	1	2	-	-	10	33

Bron: C.B.S., mei 1959.

d. De mechanisatie en enkele andere aspecten van de bedrijfsvoering

De vervanging van werkpaarden door trekkers is in het blok "De Broekstreek" tot nu toe van zeer beperkte betekenis. Zo beschikt slechts een vierde deel van de bedrijven boven 15 ha over een eigendomstrekker. Er zijn niet meer dan vier van de tachtig bedrijven boven 15 ha, waarop geen werkpaarden meer worden aangetroffen. In Lievinge en de Esdorpen is de motorisatie het geringst (bijlage 16). Ten opzichte van het Drentse zandgebied vertoont het blok in dit opzicht echter geen verschil: van alle bedrijven ≥ 10 ha heeft 14 % een trekker, welk percentage voor het landbouwgebied in 1955 slechts 13 bedroeg.

Weinig landbouwers bezitten een zaaimachine, zelfbinder of aardappelrooier (bijlage 17). Het niet hoge percentage bouwland (41) zal hierbij zeker van invloed zijn, evenals de ongunstige verkaveling op de essen.

In verband met het bedrijfstype zijn de hooibouwwerktuigen van meer belang. Uit bijlage 17 blijkt, dat thans 64 % van de bedrijven ≥ 5 ha een of meer hooibouwwerktuigen heeft. Een onderscheiding

naar type is helaas niet mogelijk. Een derde deel van de bedrijven ≥ 15 ha maakt gebruik van melkmachines, hetgeen vrijwel overeenstemt met het percentage voor de bedrijven met 10 en meer melkkoeien in het Drentse zandgebied.

Een juiste beoordeling van de mechanisatiegraad wordt bemoeilijkt door het gebruik van werktuigen door loonwerkers, van coöperaties, boermarken en andere combinaties. Bijlage 17 toont aan, dat omstreeks 80 % van de bedrijven loonwerkers aantrekt, de bedrijven beneden 10 ha meer, die boven 20 ha minder. Zij zijn vooral actief in Nieuw-Balinge, Wijster-Drijber en Lievinge. In de Esdorpen maken vele bedrijfshoofden gebruik van werktuigen van combinaties en werktuigencoöperaties.

In Lievinge heeft bijna twee derde van de bedrijven uitsluitend wagens op luchtbanden in gebruik, terwijl dit slechts geldt voor ruim een derde van de bedrijven in Wijster-Drijber (bijlage 18). In de overige gebieden bezit ongeveer de helft van de bedrijfshoofden alleen luchtbandenwagens. Op de andere bedrijven treft men ook of uitsluitend wagens op ijzeren velgen aan van het oude type, dan wel in het geheel geen wagens. In het gehele blok komt de algemene situatie op dit punt overeen met die in het blok "Hijken".

Slechts 11 % van de bedrijven in "De Broekstreek" beschikt over een elektro-, benzine- of petroleummotor ("Hijken" 5 %).

Bijlage 19 geeft een overzicht van verscheidene aspecten van de inrichting van de bedrijfsgebouwen. Hieruit blijkt, dat nog niet de helft van de bedrijven een goede stalruimte, tasruimte en werktuigenruimte heeft. In het algemeen zijn deze ruimten bij de bedrijven ≥ 10 ha beter, bij de kleinere bedrijven minder goed. Vooral in Nieuw-Balinge voldoen slechts zeer weinig bedrijven aan de normen voor goede bedrijfsruimten. Ook Lievinge blijft achter bij de gemiddelde toestand in het blok. Uit bijlage 20 valt voorts op te maken, dat de stalruimte voor melkvee voor niet meer dan 80 % wordt benut. Met name in het Groote Veld en Nieuw-Balinge is een overschot aan stalruimte voor melkkoeien. Dit laatste is ook van toepassing op de jongveeruimte, die overigens volledig wordt gebruikt. Op de bedrijven ≥ 15 ha bestaat zelfs een tekort aan stalruimte voor vaarzen en pinken.

Ten aanzien van de andere in bijlage 19 vermelde punten kan nog worden opgemerkt, dat 12 % van de bedrijven is voorzien van een silo, nog geen 30 % bezit een gierkelder en ongeveer 75 % een mestgang. Volgens de gegevens van bijlage 21 werd in 1959 op ruim 75 % van de bedrijven elektrische weide-afrastering toegepast; slechts ruim een vierde deel van de landbouwers zaaide machinaal, ruim 90 % paste op het bouwland chemische onkruidbestrijding toe, iets meer dan een vierde deel maakte gebruik van de rassenlijst, terwijl ruim de helft contact had met de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst.

Vergelijking van "De Broekstreek" met "Hijken" en "Vledder" leidt tot de conclusie, dat het peil van de bedrijfsvoering in eerstgenoemd ruilverkavelingsblok in het algemeen hoger ligt dan in "Hijken" en in grote lijnen overeenkomt met het niveau in het blok "Vledder". Niettemin is ook in "De Broekstreek" nog veel verbetering mogelijk.

e. De arbeidsbehoefte

Daar in het ruilverkavelingsblok geen volledige enquête door het L.E.I. is gehouden, is het niet mogelijk de arbeidsbezetting op de bedrijven voldoende nauwkeurig uit te drukken in volwaardige arbeidskrachten. Hiermede vervalt eveneens de mogelijkheid tot berekening van het arbeidseffect. Uit de ter beschikking staande gegevens betreffende het bouwplan en de veebezetting kan wel de arbeidsbehoefte worden bepaald, uitgedrukt in standaarduren. De hierbij gebruikte arbeidsnormen zijn vastgesteld op grond van de arbeidsbehoefte op goed geleide bedrijven van behoorlijke grootte, waar onder gemiddelde omstandigheden wordt geproduceerd. Deze normen zijn vermeld in bijlage 22. De verdeling van de totale arbeidsbehoefte over de bedrijfsonderdelen en de gemiddelde arbeidsbehoefte per bedrijf en per ha is weergegeven in tabel 13.

Ook uit de procentuele verdeling van de arbeidsbehoefte blijkt, dat het bouwland in het Groote Veld en Nieuw-Balinge relatief het belangrijkste is. In Lievinge daarentegen wordt de arbeidsbehoefte het meest bepaald door de veestapel en het grasland (68 % tegen 60 % voor het gehele blok, 40 % voor Nieuw-Balinge en 19 % voor het GrooteVeld). Deze verschillen worden vooral veroorzaakt door de rundveestapel. In Nieuw-Balinge neemt de tuingrond 3 % van de totale arbeidsbehoefte voor zijn rekening. Ook de grootteklassen laten onderling afwijkende verdelingen zien van de arbeidsbehoefte die doorgaans voor de afzonderlijke bedrijfsonderdelen een vloeiend verloop vertoont met toenemende bedrijfsgrootte.

Tabel 13

ARBEIDSBEHOEFTE

Beroepsgroep	Grootteklasse in ha, gebied	Aantal bedrijven	Oppervl. cultuurgrond in ha	Percentage standaarduren voor									Aantal standaaruren per	
				rundvee	varkens	kippen	ander vee	gehele veestapel	alle cultuurgrond	bouwland	grasland	tuingrond	bedrijf	ha cult.grond
A	2- 5	12	43	41	1	4	6	52	48	29	19	-	1657	466
en	5-10	75	596	38	4	3	3	48	52	35	16	1	3724	409
B	10-15	77	936	37	5	2	2	46	54	37	17	-	5495	452
	15-20	39	670	37	4	1	2	44	56	38	18	-	7347	427
	20-30	32	752	30	2	1	2	35	65	47	16	2	10116	430
	⩾30	9	330	26	2	0	1	29	71	58	13	-	15618	426
	totaal	244	3327	35	4	2	2	43	57	40	17	0	6037	443
	Esdorpen	157	2076	37	4	1	2	44	56	38	18	0	5753	435
	Lievinge	33	328	39	5	2	3	49	51	32	19	-	4330	435
	Wijster-Drijber	36	657	34	2	1	2	39	61	45	15	1	8261	453
	Groote Veld	5	123	11	-	2	2	15	85	81	4	-	11225	457
	Nieuw-Balinge	13	143	23	3	2	3	31	69	57	9	3	5654	514
C	⩾ 1 ha	39	110	43	4	1	2	50	50	31	18	1	1341	477
D	⩾ 1 ha	15	40	40	0	6	2	40	52	28	24	-	1055	397

Bron: C.B.S., mei 1959.

Zo varieert het percentage van de arbeidsbehoefte, dat op rekening komt van de veestapel en het grasland van 71 (2-5 ha) tot 42 (≥ 30 ha). Bij toenemende bedrijfsgrootte neemt derhalve in het produktieplan het bouwland een steeds belangrijker plaats in ten koste van de veehouderij. Het gevolg hiervan is dan ook dat de arbeidsbehoefte per ha in de grootteklassen geleidelijk afneemt van 466 tot 426 standaarduren, hetgeen een normaal verschijnsel op de zandgronden is, (in de klassen 5-10 en 20-30 ha komen onregelmatigheden voor door de tuingrond). In het algemeen is de arbeidsbehoefte per ha in "De Broekstreek" iets groter dan in "Hijken" en "Vledder". Zeker zal echter ook in "De Broekstreek" het arbeidseffect in standaarduren per volwaardige arbeidskracht op de kleinere bedrijven geringer zijn dan op de grotere in verband met de relatief dichte arbeidsbezetting op eerstgenoemde bedrijven. In de vijf onderdelen van het blok blijkt de arbeidsbehoefte per ha tamelijk uiteen te lopen. In Nieuw-Balinge is deze het grootst, in de Esdorpen en Lievinge het kleinst. Het verschil bedraagt 18 %.

§ 5. Enkele sociale aspecten van de agrarische structuur

a. De leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden

Voor de aanpassing van de bedrijfsvoering aan de eisen des tijds in het bijzonder na de uitvoering van een ruilverkaveling is de leeftijd van de bedrijfshoofden van veel belang. De veronderstelling is gewettigd, dat een hoge leeftijd dikwijls gepaard gaat met een betrekkelijk geringe ontvankelijkheid voor nieuwe methoden en ideeën.

Tabel 14 geeft een samenvattend beeld van de leeftijdsopbouw der bedrijfshoofden van de A- en B-bedrijven.

Tabel 14

LEEFTIJDSOPBOUW VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

Leeftijdsklasse in jaren	Bedrijfshoofden in							
	Esdorpen		Lievinge		Wijster-Drijber		Groote Veld en Nieuw-Balinge	
	aantal	in %	aantal	in %	aantal	in %	aantal	in %
Jonger dan 35jr.	12	8	3	9	6	17	3	17
35-44	48	31	6	18	9	25	3	17
45-54	52	33	12	36	11	31	8	44
55-64	34	22	7	21	9	25	4	22
65 en ouder	11	7	5	15	1	3	-	-
Alle leeftijdsklassen	157	100	33	100	36	100	18	100

Bron: C.B.S., mei 1959.

Uit bovenstaande gegevens blijkt, dat de leeftijdsopbouw in Wijster-Drijber het gunstigst is. Hier is 42 % van de bedrijfshoofden jonger dan 45 jaar en slechts 28 % ouder dan 54 en 3 % ouder dan 64 jaar. Ook de situatie in het Groote Veld en Nieuw-Balinge is relatief gunstig. In Lievinge zijn de bedrijfshoofden naar verhouding ouder dan in de overige delen van het blok.

Bijlage 23 toont aan, dat op de bedrijven van 2-5 ha, maar tevens op die ⩾ 20 ha relatief weinig jeugdige bedrijfshoofden (jonger dan 45 jaar) en meer oudere (ouder dan 54 jaar) aanwezig zijn. Een vergelijking met gegevens van het blok "Hijken" leidt tot de conclusie, dat de leeftijdsopbouw in "De Broekstreek" gunstig afsteekt in die zin, dat in laatstgenoemd blok minder oudere bedrijfshoofden voorkomen (29 % tegen 39 % in "Hijken").

b. Het onderwijs van de bedrijfshoofden

Het peil van de bedrijfsvoering in de landbouw wordt onmiskenbaar gunstig beïnvloed, wanneer op de bedrijven een of meer arbeidskrachten (in het algemeen de vader en/of de zoon) landbouwonderwijs hebben gevolgd. Ten aanzien van de mogelijkheid tot een juiste aanpassing van de bedrijfsinrichting en de bedrijfsvoering aan de situatie, die zal ontstaan door een ruilverkaveling in het blok"De Broekstreek", is de geschooldheid van de landbouwers van nog meer belang.

Agrarisch dagonderwijs wordt thans door boerenzoons uit het blok ontvangen aan de algemene lagere landbouwschool te Westerbork (opgericht in 1939), de christelijke lagere landbouwscholen te Beilen (1948) en Hoogeveen (1928), de rijksmiddelbarelandbouwschool te Assen (1941) en de christelijke middelbare landbouwschool te Hoogeveen (1947). Vóór 1928 was in de naaste omgeving van het blok dus geen gelegenheid tot het volgen van landbouwdagonderwijs. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat slechts 15 % van de bedrijfshoofden in het blok in het bezit is van een diploma van een landbouwschool, althans een dergelijke school een of meer jaren bezocht.

Tabel 15

ONDERWIJS VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

Gebied	Aantal bedrijfshoofden 1)	Percentage bedrijfshoofden 1) met als voortgezet onderwijs 2)				zonder voortgezet onderwijs
		m.l.s.	l.l.s.	landbouwcursus	niet agr. onderwijs	
Esdorpen	155	5	11	34	1	50
Lievinge	33	3	3	24	-	70
Wijster-Drijber	36	6	11	53	-	31
Groote Veld	5	-	-	80	-	20
Nieuw-Balinge	13	-	8	23	8	62
Gehele blok	242	5	10	36	1	50

1) Van enkele bedrijfshoofden ontbreken deze gegevens.
2) Alleen de hoogste vorm van onderwijs is vermeld.

Bron: C.D.-enquête 1959.

Het blijkt, dat in de gedeelten Lievinge, Groote Veld en Nieuw-Balinge niet meer dan 6 % van de bedrijfshoofden agrarisch dagonderwijs heeft genoten. Tevens heeft men in Lievinge en Nieuw-Balinge weinig landbouwcursussen gevolgd, zodat dit vooral de gebieden zijn, waar de landbouwkundige scholing te wensen overlaat.

Uit gemeentelijke gegevens valt af te leiden, dat de situatie in het blok "De Broekstreek" ongunstiger is dan in de gehele gemeenten Beilen en Westerbork. Volgens de landbouwtelling van mei 1955 had toen respectievelijk 18 en 22 % van de bedrijfshoofden in deze gemeenten (hoofdberoep landbouwer) met bedrijven ≥ 5 ha agrarisch dagonderwijs gevolgd, terwijl het gemiddelde percentage van het Drentsezandgebied 23 bedroeg. Rekent men de bedrijfshoofden met agrarisch cursusonderwijs mee, dan zijn de percentages met landbouwonderwijs voor Beilen, "De Broekstreek" en Westerbork respectievelijk 43, 51 en 55, zodat het blok naar deze maatstaf een middelmatige positie inneemt. De scholing van de bedrijfshoofden in "De Broekstreek" is dan ook iets beter dan die in het blok "Hijken".

Het vrij algemeen voorkomende verschijnsel, dat het percentage bedrijfshoofden met agrarisch dagonderwijs groter wordt met toenemende bedrijfsgrootte, valt in "De Broekstreek" niet te constateren. Er is nl. een duidelijke top bij de grootteklasse 10-15 ha, te weten 21 %. Zowel op de kleinere als op de grotere bedrijven hebben de bedrijfshoofden in mindere mate agrarisch dagonderwijs ontvangen. Het landbouwcursusonderwijs is door de grotere boeren echter meer gevolgd, zodat het percentage zonder voortgezet onderwijs op de bedrijven ≥ 15 ha iets kleiner is, al bedraagt dit hier nog 40 %.

c. Het onderwijs van de echtgenoten der bedrijfshoofden

Van ± 95 % van de boerinnen is het voortgezet onderwijs uit de de C.D.-enquête bekend. Deze gegevens zijn verwerkt in tabel 16 en bijlage 25.

Tabel 16

ONDERWIJS VAN DE ECHTGENOTEN

Gebied	Aantal echtgenoten 1)	Percentage echtgenoten 1)			
		met			zonder voortgezet onderwijs
		m.o.	h.h.s.	cursussen	
Esdorpen	145	2	10	10	79
Lievinge	30	-	10	7	83
Wijster-Drijber	36	3	8	11	78
Groote Veld	5	-	20	-	80
Nieuw-Balinge	13	-	15	8	78
Gehele blok	229	2	10	9	79

1) Van wie deze gegevens bekend zijn.
Bron: C.D.-enquête 1959.

Vergeleken bij de bedrijfshoofden hebben slechts zeer weinig echtgenoten voortgezet onderwijs gevolgd. In dit opzicht komen het Groote Veld en Nieuw-Balinge nog het gunstigst uit met 17 % van de echtgenoten met voortgezet dagonderwijs.

d. De boerenzoons

Omtrent de boerenzoons van 15 jaar en ouder zijn in bijlage 26 gegevens opgenomen betreffende de uitgeoefende beroepen en het genoten onderwijs. Hoewel waarschijnlijk niet alle zoons door de C.D. zijn geregistreerd en met name een aantal uitwonende zoons niet zal zijn vermeld, kunnen hieruit met de nodige reserve enige voorzichtige conclusies worden getrokken.

Van de 197 geregistreerde zoons oefenen 166 een beroep uit, waarvan 122 in de landbouw werkzaam zijn, nl. 108 meewerkend thuis, 9 als landarbeider en 5 als zelfstandig bedrijfshoofd. 44 zoons of ruim een vierde deel is derhalve afgevloeid naar niet-agrarische beroepen. Dit is een gering gedeelte, daar op grond van de volks- en beroepstelling 1947 als percentages van de noodzakelijke afvloeiing van agrarische jongeren (boerenzoons) zijn berekend voor de gemeente Westerbork 60 en voor Beilen 59 % (zandgebied gemiddeld 53 %, Drente 56 %). Het is daarom zeer waarschijnlijk, dat een aantal uitwonende afgevloeide zoons niet is begrepen in deze cijfers van de C.D.

Uit ander onderzoek is echter niettemin gebleken, dat de afvloeiing van boerenzoons in de laatste jaren in de gemeente Westerbork nog onvoldoende is in vergelijking tot de mogelijkheden om bedrijfshoofd te worden op bedrijven ≥ 5 ha binnen de gemeente. Tussen de verschillende grootteklassen en onderdelen van het blok blijken vrij grote afwijkingen van het gemiddelde te bestaan, zoals onderstaande tabel aangeeft (A- en B-bedrijven).

Tabel 17

AFVLOEIING EN GENERATIEDRUK

Grootteklasse in ha, gebied	Aantal bedrijven	Afvloeiing in % 1)	Generatie-druk
2-10	87	46	0,65
10-15	77	21	0,96
15-20	39	16	1,42
≥20	41	15	1,92
Gehele blok	244	27	1,05
Esdorpen	157	23	0,90
Lievinge	33	42	1,10
Wijster-Drijber	36	17	1,36
Groote Veld / Nieuw-Balinge	18	30	1,50

1) De absolute hoogte van deze percentages zal in werkelijkheid zeer waarschijnlijk hoger liggen.

Bron: C.D.-enquête 1959.

Men mag aannemen, dat de niveauverschillen tussen de afvloeiingspercentages wel voldoende betrouwbaar zijn. Het blijkt dan, dat de afvloeiing relatief sterk is op de bedrijven kleiner dan 10 ha en in Lievinge. De generatiedruk berekend in de vorm

$$\frac{1/15 \times \text{aantal niet zelfstandig in de landbouw werkende zoons}}{1/33 \times \text{aantal landbouwbedrijven}}$$

varieert zeer sterk. Omdat het hier vrijwel uitsluitend gaat om inwonende zoons lijken de generatiedrukcijfers redelijk betrouwbaar. Hieruit is af te leiden, dat voor de bedrijven kleiner dan 10 ha onvoldoende opvolgers zijn om deze in stand te houden. Op de bedrijven boven 15 ha is de afvloeiing duidelijk te gering geweest. Dit geldt eveneens voor de gebieden Wijster-Drijber, Groote Veld en Nieuw-Balinge. In 1947 waren de generatiedrukcijfers voor de gemeenten Beilen en Westerbork respectievelijk 1,34 en 1,21, zodat wel sprake is van een vergroting van de afvloeiing sinds dat jaar.

Ten aanzien van het door de werkende boerenzoons gevolgde voortgezet onderwijs kunnen aan de hand van bijlage 26 enkele voorzichtige opmerkingen worden gemaakt. Het blijkt, dat een vierde deel geen vervolgonderwijs heeft genoten. Dit vrij hoge percentage wordt uiteraard veroorzaakt door de oudere zoons, die relatief minder voortgezet onderwijs ontvingen dan thans het geval is. Bijlage 26 laat niet toe een splitsing te maken tussen de wel en niet in de landbouw werkende zoons met betrekking tot het gevolgde onderwijs. Wel blijkt, dat van de 148 geregistreerde zoons met voortgezet onderwijs 72 % landbouwonderwijs volgt of heeft gevolgd, waarvan 9/10 deel dagonderwijs.

In de jaren 1956-1958 ontvingen 70 boerenzoons uit de gemeente Beilen en 57 uit de gemeente Westerbork een diploma van een landbouwschool, hetgeen overeenkomt met respectievelijk 101 en 109 % van de behoefte aan opvolgers op de bedrijven boven 5 ha. Westerbork vormt met Oosterhesselen en Zweeloo de drie gemeenten in Drente, waarvoor dit percentage groter dan 105 is. Ook hieruit blijkt, dat de afvloeiing van boerenzoons naar niet-agrarisch voortgezet onderwijs in Westerbork onvoldoende is.

Voor het lager technisch onderwijs is men aangewezen op Beilen en Hoogeveen, voor ulo op Westerbork, Beilen en Hoogeveen, voor middelbaar niet-agrarisch onderwijs op Assen en Hoogeveen.

e. De landarbeiders

Omtrent de landarbeidersbevolking zijn enige concrete gegevens bekend uit de landbouwtelling mei 1959, uit de C.D.-enquête 1959 en van de districtsagent van het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw (B.P.L.). Omdat de meeste landarbeiders woonachtig zijn in het gebied Nieuw-Balinge, zal dit gedeelte van het blok meer diepgaand worden behandeld.

Ten aanzien van de arbeidsbezetting op de bedrijven in het blok op de peildatum 6 mei 1959 geeft tabel 18 een overzicht.

Tabel 18

ARBEIDSKRACHTEN

Beroepsgroep	Grootteklasse in ha, gebied	Aantal bedrijven	Aantal arbeidskrachten op 6 mei 1959				
			gezinsleden		andere	totaal	
			mannen	vrouwen	mannen	mannen	vrouwen
A en B	2- 5	12	13	-	-	13	-
	5-10	75	92	38	-	92	38
	10-15	77	108	56	2	110	56
	15-20	39	68	27	7	75	27
	20-30	32	57	26	15	72	26
	⩾30	9	20	5	4	24	5
	totaal	244	358	152	28	386	152
	Esdorpen	157	231	126	14	245	126
	Lievinge	33	47	9	1	48	9
	Wijster-Drijber	36	52	10	9	61	10
	Groote Veld	5	10	4	2	12	4
	Nieuw-Balinge	13	18	3	2	20	3
C	⩾ 1 ha	39	41	2	-	41	2
D	⩾ 1 ha	15	13	2	-	13	2

Bron: C.B.S., mei 1959.

Hieruit blijkt, dat op genoemde datum 28 mannelijke arbeidskrachten in het blok werkten, die niet tot de gezinsleden behoorden. Hiervan zullen naar schatting (zie tabellen 19 en 20) slechts ± 5 vast landarbeider zijn en ± 23 los landarbeider.
Over de losse landarbeiders, die op 6 mei 1959 niet in het blok als zodanig werkten, geeft tabel 18 geen uitsluitsel.

Het verrichten van werk op de bedrijven door vrouwelijke gezinsleden blijkt het meest voor te komen in de grootteklasse van 20-30 ha, namelijk op ruim 80 % van de bedrijven, maar ook veel op de bedrijven van 10-20 ha (ruim 70 %). Naar gebieden gezien treft men vrouwelijke gezinsarbeidskrachten vooral aan in de Esdorpen en het Groote Veld (80 % van de bedrijven).

Ten aanzien van alle in het ruilverkavelingsblok exclusief Nieuw-Balinge wonende en/of werkende landarbeiders verschaft tabel 19 een nader inzicht.

Tabel 19

LANDARBEIDERS 1)

Leeftijdsklasse in jaren	Aantal in het gebied wonend en werkend		Aantal in het gebied wonend, buiten het gebied werkend		Aantal buiten het gebied wonend, in het gebied werkend
	vast	los	vast	los	(los)
55-65	-	2	-	-	-
45-54	2	2	-	1	1
35-44	-	5	1	2	1
25-34	1	7	-	2	2
24 en jonger	1	5	-	2	1
Alle landarbeiders	4	21	1	7	5

1) Uitgezonderd Nieuw-Balinge.
Bron: Districtsagent B.P.L.

Behalve 5 vaste landarbeiders wonen in dit gebied 28 landarbeiders in los dienstverband. Van deze laatsten werkt een vierde deel buiten het gebied, voornamelijk op ontginningsbedrijven in de omgeving. Hier staat tegenover, dat 5 losse landarbeiders in het gebied werken, terwijl zij daarbuiten wonen. Vergelijking met de overeenkomstige gegevens van de blokken "Hijken" en "Vledder" leert, dat het aantal in "De Broekstreek" exclusief Nieuw-Balinge werkende landarbeiders relatief gering is. Dit geldt tevens voor de landarbeidersgroep, die in dit gebied woont.

Aanzienlijk groter is de landarbeidersbevolking in Nieuw-Balinge, zoals blijkt uit tabel 20 en bijlage 27. De hierin verwerkte gegevens hebben betrekking op het gehele dorp Nieuw-Balinge, dus ongeacht de ruilverkavelingsgrens.

Tabel 20

BEROEPSBEVOLKING VAN NIEUW-BALINGE

Beroepsgroep	Aantal mannen					
	totaal	in de leeftijdsklasse (jaren)				
		< 25	25-34	35-44	45-54	55-64
Los (land)arbeider	114	24	38	14	16	22
Vast landarbeider	4	1	2	1	-	-
Grond-, bosarbeider	15	2	2	1	5	5
Bouwvakarbeider	4	1	1	2	-	-
Middenstand (z.+ l.)	9	1	2	4	2	-
Fabrieksarbeider	20	6	11	2	1	-
Vee- en fouragehandelaar	3	-	1	1	-	1
Chauffeur	3	-	3	-	-	-
Landbouwer (A en B)	12	-	3	2	4	3
Overige beroepen	6	-	4	2	-	-
Alle beroepsgroepen	190	35	67	29	28	31

Bronnen: C.D.-enquête en Districtsagent B.P.L.

Wanneer men deze gegevens rubriceert in de vijf beroepsgroepen van tabel 1, verkrijgt men het volgende beeld van het dorp Nieuw-Balinge:

	aantal	in %
Landbouw { zelfstandig	12	6
Landbouw { niet-zelfstandig	121	64
Nijverheid	28	15
Handel/verkeer	12	6
Overheid/onderwijs/vrije beroepen	15	8
Overige beroepen	2	1
Alle beroepsgroepen	190	100

Een vergelijking van deze beroepsstructuur met die van de gemeente Westerbork (tabel 1) levert geen belangrijke verschillen op. Beschouwt men de agrarische beroepsbevolking echter nader, dan blijkt wel een duidelijk onderscheid te bestaan. Uit de woningtelling 1956 is nl. af te leiden, dat in de gemeente Westerbork 45 % van de mannen, werkzaam in de agrarische sector, tot de niet-zelfstandigen behoort, terwijl dit percentage voor het dorp Nieuw-Balinge op grond van bovenstaande gegevens niet minder dan 91 bedraagt, dus ruim het dubbele. Ook in de niet-agrarische bevolkingsgroep van Nieuw-Balinge overheerst de arbeidsstand, die hiervan 70 % uitmaakt. Men kan dit dorp dan ook karakteriseren als een arbeidersnederzetting in tegenstelling tot de andere dorpen in "De Broekstreek".

In § 2 is reeds terloops het een en ander over Nieuw-Balinge meegedeeld ten aanzien van de krotopruiming, het ontstaan van het dorp, de betekenis van Hoogeveen als centrum van industriële werkgelegenheid, de volgens de P.P.D. bestaande mogelijkheden tot ontwikkeling van Nieuw-Balinge tot een verzorgende kern, de aanwezige middenstand etc., het forensisme op en de migratie naar Hoogeveen en de relatief zeer belangrijke seizoenwerkloosheid in de jaren vijftig. Hieraan kan nog het volgende worden toegevoegd.

De eerste vestiging van veen- en landarbeiders is ± 100 jaar geleden ontstaan op een zandkop, aan de rand van het hoogveengebied van Nieuweroord, gelegen in de heidevan de Mantingermarke. De boeren van de marke hadden bij deze uithoek geen belang. De systeemloze inbezitneming resulteerde in een verspreide krottennederzetting, waarbij enige heidegrond werd ontgonnen. De vervening op grote schaal eindigde in deze omgeving omstreeks de Eerste Wereldoorlog. Ook de toenmalige herfststrooiselfabriek werd opgeheven. Het inwonertal verminderde toen, doordat een deel van de veenarbeiders vertrok naar het gebied van Emmen. Ook gingen vroeger in de zomermaanden velen in Duitsland werken (bijvoorbeeld als ongeschoold bouwvakarbeider) tegen hogere lonen. Deze keerden doorgaans voor Kerstmis pas terug.

In de laatste 30 jaren heeft slechts weinig vestiging van buiten plaatsgehad, hoofdzakelijk in sommige gevallen bij huwelijk. De meeste huwelijken waren echter een interne Nieuwbalinger aangelegenheid. De contacten met de buitenwereld beperkten zich in dit verband overwegend tot het naburige Tiendeveen (gemeente Beilen) en Elim-Hollandscheveld (gemeente Hoogeveen). Met de oude zanddorpen in de omgeving bestaan vrijwel geen sociale aanknopingspunten.

Het grootste deel van de inwoners bestaat thans uit losse arbeiders zonder cultuurgrond. Deze mensen werken naar schatting voor 80% weleens als los landarbeider. Overigens verrichten zij allerlei werkzaamheden als grondwerker, G.S.W.-arbeider, A.W.-arbeider etc., voor zover zij niet werkloos zijn. Vroeger waren er meer vaste landarbeiders, die woonden in volgens de Landarbeiderswet gestichte landarbeidersplaatsjes, die ten westen van het kanaal staan. Hiervan is slechts één vaste landarbeider over, die nog steeds bij dezelfde boer in dienst is, terwijl zijn vrouw het eigen bedrijfje verzorgt. Anderen hebben hun bedrijfje kunnen vergroten tot 5 à 6 ha

door bijpachten van collega's of door eenjarige pacht van de levensverzekeringmaatschappij "Utrecht" (zaaiklaar land). In het verder ten westen van het kanaal gelegen rechthoekige ontginningsgebied liggen enige grotere bedrijven, waarvan enkele tot 15 à 20 ha.

Nu de aardappeloogst op de grote ontginningsbedrijven in de omstreken van Nieuw-Balinge machinaal plaatsheeft, zijn losse landarbeiders vrijwel alleen nog nodig voor het opeenzetten en de oogst van de bieten, zodat velen het gehele jaar in de A.W. werken.

De bevolking van het dorp zal zich dan ook meer en meer moeten richten op de werkgelegenheid in de industrie in Hoogeveen. Het schijnt, dat de jongeren meer in Hoogeveen werken dan de ouderen, die voor enige jaren, meer dan nu het geval is, in de textielindustrieën van Almelo een bestaan vonden. In de speciale bus naar Twente zitten thans nog zeven mannen uit Nieuw-Balinge (bijlage 27). De aanpassing in het gareel van de industrie schijnt vrij moeilijk te zijn. In de laatste maanden zou het aantal forensen op Hoogeveen echter zijn toegenomen door het inleggen van speciale werkbussen van Zwiggelte via Westerbork-Witteveen-Nieuw-Balinge-Nieuweroord naar Hoogeveen.

Ten aanzien van de beroepsstructuur van de huidige mannelijke beroepsbevolking van Nieuw-Balinge is tevens de leeftijdsopbouw van betekenis. In tabel 21 is, naast de procentuele verdeling van de gehele groep werkende mannen over de leeftijdsklassen, weergegeven, welk percentage uit elke leeftijdsklasse werkzaam is als los (land) arbeider, respectievelijk als fabrieksarbeider of in de andere in bijlage 27 vermelde beroepen.

Tabel 21

LEEFTIJDSOPBOUW MANNELIJKE BEROEPSBEVOLKING NIEUW-BALINGE

Leeftijdsklasse in jaren	Werkende mannen		Percentage mannen werkzaam		
	aantal	in %	als los (land)arbeider	als fabrieksarbeider	in overige beroepen
< 25	35	18	69	17	14
25-34	67	35	57	16	27
35-44	29	15	48	7	45
45-54	28	15	57	4	39
55-64	31	16	71	-	29
Alle leeftijdsklassen	190	100	60	11	30

Bron: C.D.-enquête 1959 en districtsagent B.P.L.1959.

Uit de verdeling van alle werkende mannen over de leeftijdsklassen blijkt, dat in de laatste jaren een vrij sterk vertrek moet hebben plaatsgehad omstreeks de 30-jarige leeftijd, waardoor thans de klasse 35-44 jaar aanmerkelijk minder is bezet dan de voorafgaande. Opmerkelijk is, dat de losse (land)arbeiders relatief veel voorkomen onder de oudste groep (boven 55 jaar), maar tevens in de jeugdige klasse (jonger dan 25 jaar). De trek naar de industrie blijkt dan ook bij de laatst-

genoemde of wel niet bijzonder sterk te zijn geweest (in verhouding tot de klasse 25-34 jaar), dan wel aanleiding te zijn geweest tot vrij veel vertrek uit Nieuw-Balinge van jeugdige personen.

Dit vertrek zal worden bevorderd door de dagelijkse gang van ± 9,0 % van de jongens naar ulo en l.t.s. in Hoogeveen na de o.l.s. te Nieuw-Balinge te hebben doorlopen. Van de meisjes gaat ± 60 % na de lagere school naar de landbouwhuishoudschool te Hoogeveen. Slechts een enkele oudleerling van de o.l.s. bezoekt de lagere landbouwschool aldaar. De o.l.s. van Nieuw-Balinge staat dan ook bekend als een arbeidersschool, terwijl de Christelijke Nationale School tevens een boerenschool is.

De conclusie kan worden uitgesproken, dat de indruk bestaat, dat de afvloeiing van landarbeiderszoons uit Nieuw-Balinge vroeger overwegend plaatshad omstreeks en na de 30-jarige leeftijd, doch thans meer van primaire aard is (na de lagere school en l.t.s.(ulo). Waarschijnlijk gaat de primaire afvloeiing gepaard met toekomstige migratie naar de werkgemeente, al zal dit niet voor alle afgevloeiden gelden. Vooral zo lang te Hoogeveen woningschaarste bestaat en te Nieuw-Balinge zo goed als niet (al is hier nog wel behoefte aan krotopruiming) en nu een arbeidersbus is ingelegd, die aansluit aan de arbeidstijden van de Hoogeveense industrie, is het te verwachten dat een deel van de jeugdige fabrieksarbeiders het gemoderniseerde Nieuw-Balinge zal blijven verkiezen boven de zich snel uitbreidende industriekern Hoogeveen. Niettemin lijken de ontwikkelingsmogelijkheden van Nieuw-Balinge van beperkte omvang te zijn in de verdere toekomst.

f. Het verenigingsleven

Voor een juiste indruk van de structuur van het verenigingsleven in het blok "De Broekstreek" is enig inzicht in de geografische ligging van de dorpen en de levensbeschouwelijke factoren noodzakelijk.

De afstanden van de dorpjes Lievinge, Makkum en Holthe tot de hoofdplaats Beilen zijn dermate gering, dat in deze drie kleine kernen feitelijk niet kan worden gesproken van een afzonderlijk verenigingsleven. Ook in dit opzicht zijn de dorpjes vrijwel volledig georiënteerd op Beilen.

Hetzelfde geldt voor het dorpje Eursinge en,in mindere mate, voor Bruntinge ten aanzien van de verhoudingen tot de hoofdplaats Westerbork. In deze en de andere drie kleine dorpen van de eigenlijke Broekstreek (Garminge, Balinge en Mantinge) bestaan nog de boermarken met hun volmachten, doorgaans een erfelijke functie. Deze vormen het plaatselijke "gezag", waarmee het gemeentebestuur bewust samenspeelt, bijvoorbeeld met betrekking tot het onderhoud van de boerwegen.

De dorpjes Garminge, Balinge en Mantinge nemen in het verenigingsleven een gedeeltelijk afzonderlijke plaats in in deze zin, dat enkele aparte verenigingen of afdelingen bestaan voor dit drietal dorpen met Balinge als centraal punt.

Tussen de oude esdorpen in de Broekstreek onderling heerst slechts geringe rivaliteit. Binnen de dorpen zelf blijkt ook betrekkelijk weinig van een sociale afstand tussen de boeren en de weinige landarbeiders, al komen huwelijken tussen kinderen uit beide milieus zelden voor. Wel is te constateren, dat in Westerbork afzonderlijke café's zijn voor de boerenjeugd en de jeugd uit andere kringen.

Evenals de andere esdorpen in de gemeente Westerbork ademen de Broekstreekdorpen een grote mate van rust en stabiliteit in het geestelijke en politieke klimaat. In de bijna honderd jaren van 1853 tot 1947 is het percentage N.H. onder de inwoners van de gemeente gedaald van 87 tot 74, terwijl het percentage Gereformeerden weinig toenam van 12 tot 17. Na 1900 is het percentage inwoners zonder kerkelijke gezindte niet meer gestegen dan tot 7 in 1947. Ook in de Broekstreek heerst een vrijwel geheel vrijzinnige sfeer.

In het afwijkend gestructureerde Nieuw-Balinge komen echter vrij veel Christelijk Gereformeerden voor, evenals Presbyteriaans Hervormden en leden van de Pinkstergemeente. Bij verscheidene inwoners van dit dorp leven bezwaren tegen inenting, ziektekostenverzekering etc. Tevens is ongeveer een derde deel der bevolking buitenkerkelijk. Evenals de bijzondere beroepsstructuur en de afgelegen ligging gaf ook de religieuze situatie in Nieuw-Balinge aanleiding tot een eigen verenigingsleven, gedeeltelijk samen met het naburige Nieuweroord.

De algemene standsorganisatie, het D.L.G.,heeft in de afdeling Westerbork ook leden uit Eursinge en Bruntinge. In de drie overige esdorpen werkt de afdeling Broekstreek, terwijl Nieuw-Balinge valt onder de afdeling Nieuweroord. De C.B.T.B. heeft afdelingen Westerbork en Nieuw-Balinge-Nieuweroord. Ten aanzien van de agrarische jeugdorganisaties kan worden opgemerkt, dat de B.O.D.-afdeling Westerbork na de laatste oorlog is gesplitst in een drietal afdelingen, waaronder Westerbork en Broekstreek. In verband met de verminderende belangstelling en activiteit is de afdeling Broekstreek begin 1959 echter weer opgeheven en gevoegd bij Westerbork. De Broekstreek maakt ook deel uit van de afdelingen Westerbork van de D.P.M. de C.J.B.T.B. en de Bond van Plattelandsvrouwen, terwijl Nieuw-Balinge ressorteert onder de afdelingen Nieuweroord van de A.N.A.B. en de N.C.L.B. De coöperatieve aankoop van kunstmest, zaaizaad en pootgoed wordt thans verzorgd door de coöperatie te Westerbork en door de Landbouwbank te Meppel (filialen te Beilen en Hoogeveen). Tot voor kort was in Balinge een eigen bestelcoöperatie gevestigd, die tevens leden had in Garminge en Mantinge. Coöperatieve boerenleenbanken zijn gevestigd te Beilen, Westerbork en Hoogeveen. Voor bijzonderheden over de coöperatieve zuivelindustrie wordt verwezen naar § 2, blz. 8. Na de oorlog was te Mantinge gevestigd een afzonderlijke vereniging voor k.i. "De Broekstreek", die in de gehele gemeente werkzaam was. Enige jaren geleden is deze opgegaan in de k.i.-vereniging "Midden-Drenthe" te Beilen. Deze "schaalvergroting" ontwikkelt zich echter niet zonder moeilijkheden ten aanzien van de plaatselijke

afdelingen.

Bijlage 28 verschaft enig inzicht in de mate van deelneming aan enkele agrarische verenigingen. Het percentage georganiseerden in D.L.G. en C.B.T.B. varieert van 56 in het Groote Veld en Nieuw-Balinge tot 78 in de Esdorpen en van 59 voor de grootteklasse 2-10 ha tot 85 voor de klasse 15-20 ha. Daar omstreeks 1955 in de gemeenten Beilen en Westerbork respectievelijk 61 en 69 van de landbouwers was georganiseerd, kan de mate van georganiseerdzijn in het blok vrij groot worden genoemd. De cijfers betreffende de overige agrarische organisaties tonen aan, dat in het algemeen in de Esdorpen, het Groote Veld en Nieuw-Balinge naar verhouding meer landbouwers bij deze verenigingen zijn aangesloten dan in Lievinge en Wijster-Drijber.

§ 6. S a m e n v a t t i n g

1. Het ruilverkavelingsblok "De Broekstreek" valt in landbouwkundig en sociaal-economisch opzicht uiteen in vijf gebieden, te weten:
   a. de Esdorpen Holthe (gemeente Beilen) en Bruntinge, Eursinge (gedeeltelijk), Garminge, Balinge en Mantinge (gemeente Westerbork);
   b. de dorpen Lievinge en Makkum (gemeente Beilen);
   c. het zuidwestelijke deel van het blok, aan de westzijde begrensd door het Linthorst Homankanaal, aan de oostzijde door de gemeentegrens van Beilen, bestaande uit ontginningsbedrijven en gronden, die in gebruik zijn bij de boeren in Wijster en Drijber; dit gebied is genoemd Wijster-Drijber;
   d. het Groote Veld in het zuidoosten van het blok (gemeente Westerbork), een ontginningsgebied;
   e. het westelijke deel van het dorp Nieuw-Balinge en omgeving (gemeente Westerbork).

   De relatieve verschillen tussen deze gebieden zijn groot. Lievinge en Makkum, onder de rook van Beilen gelegen, zijn eveneens oude esdorpjes. In gebied a komen ook ontginningsbedrijven voor, met name langs de Mantingerdijk. Laatstgenoemde streek is ontgonnen door Mantinger boeren. In het Groote Veld ligt een groot ontginningsbedrijf van de levensverzekeringmaatschappij "Utrecht" van 170 ha cultuurgrond. Dit afwijkende bedrijf is in tabellen en bijlagen buiten beschouwing gelaten. Het dorp Nieuw-Balinge is, in tegenstelling tot de esdorpen, een nederzetting van voormalige veenarbeiders en landarbeiders aan de rand van een hoogveengebied, dat buiten het blok valt.

2. Het blok is gelegen ten zuidoosten van het hoofddorp Beilen en ten zuiden van de plaats Westerbork. Alleen de dorpen Balinge en Nieuw-Balinge nemen sociaal-economisch tot op zekere hoogte een enigszins zelfstandige positie in. Overigens zijn Lievinge, Makkum en Holthe ook voor de dagelijkse behoeften vrijwel geheel op Beilen georiënteerd, zoals Eursinge en Bruntinge op Westerbork. Ook Garminge, Balinge en Mantinge zijn voor de meeste behoeften op Westerbork aangewezen, terwijl Nieuw-Balinge voor de niet-dagelijkse behoeften en voor industriële werkgelegenheid en

voortgezet onderwijs vele contacten onderhoudt met de industriekern Hoogeveen. Zowel Beilen als Westerbork kunnen als agrarische verzorgingscentra worden beschouwd. De niet-agarische werkgelegenheid in de gemeenten Beilen en Westerbork is niet zo groot, dat het teveel aan agrarische jongeren kan worden opgevangen. Beilen heeft sinds de laatste oorlog een vertrekoverschot, Westerbork reeds sedert 1881, zij het dan, dat in deze gemeente in de 20ste eeuw enkele perioden van agrarische expansie oorzaak waren van vestigingsoverschotten. Niettemin steeg het percentage mannen, werkend in de niet-agrarische sectoren, van 1947 tot 1956 van 37 tot 50 in Beilen en van 25 tot 34 in Westerbork en verminderde dit in de agrarische sector dienovereenkomstig.

3. Van de 183 grondgebruikers in het gedeelte Esdorpen behoren 157 tot de eigenlijke landbouwers (beroepsgroepen A en B), in Lievinge geldt dit voor 33 van de 48, in Wijster-Drijber voor 36 van de 45, in het Groote Veld voor 5 van de 7 en in Nieuw-Balinge voor 13 van de 32 grondgebruikers. In het gedeelte Nieuw-Balinge heeft het verschijnsel van grondgebruik ter verkrijging van neveninkomsten derhalve grote vormen aangenomen.

4. Het blok watert af op de Beilerstroom (noordelijk deel), voor het overgrote deel echter op het Linthorst Homankanaal via het Oude Diep. Aan de verbetering van de waterbeheersing is nog vrijwel niets gedaan; het door het nieuwe waterschap "Het Middenveld" opgestelde verbeteringsplan is geïntegreerd in het ruilverkavelingsplan "De Broekstreek".

5. De bedrijfsgroottestructuur vormt in het algemeen geen belangrijk knelpunt. In het gebied Esdorpen, dat 65 % van alle bedrijven (A en B) in het blok bevat, is 2 % kleiner dan 5 ha en ligt 32 % tussen de 5 en 10 ha. Een bepaald ongunstige structuur vertonen in dit opzicht Lievinge met 18 % tussen 2 en 5 ha en 36 % tussen 5 en 10 ha en Nieuw-Balinge, waar van de 13 A- en B-bedrijven respectievelijk 8 (= 1 bedrijf) en 46 % in de grootteklassen 2-5 en 5-10 ha liggen.

6. De verkavelingstoestand is de ongunstigste factor in de agrarische structuur van het blok (gemiddeld 8 kavels per bedrijf, kavelgrootte gemiddeld 1,7 ha). De Esdorpen, waar de bedrijven gemiddeld 9,5 kavels van 1,4 ha hebben, vormen het gebied met de ongunstigste verkaveling van de gehele gemeente Westerbork.

7. Ruim de helft van de cultuurgrond der A- en B-bedrijven wordt door de gebruikers gepacht. Het bijpachten van los land komt vrij veel voor, nl. bij 44 % van de bedrijven. Een derde deel van de bedrijven is geheel gepacht; volledige pachtbedrijven komen het meest voor in Wijster-Drijber (53 %) en het Groote Veld (40 %).

8. De kwaliteit van de bedrijfsgebouwen laat in vele gevallen te wensen over. Volgens een enquête van de Cultuurtechnische Dienst in 1959 werd slechts 42 % als goed aangemerkt. Van de woningen kreeg 51 % deze kwalificatie.

9. Niet minder dan 48 bedrijven (A en B) waren in 1959 verstoken van elektriciteitsaansluiting (aansluitingspercentage 80, gedeelte Esdorpen 84). 83 bedrijven ontvingen geen leidingwater (aansluitingspercentage 65, gedeelte Esdorpen 75).

10. In het blok overweegt het grasland, met uitzondering evenwel van het Groote Veld en Nieuw-Balinge. Het graslandpercentage varieert van 15 in het Groote Veld tot 67 in Lievinge. De rundveehouderij is de belangrijkste bedrijfstak in de Esdorpen, Lievinge en Wijster-Drijber. De melkveedichtheid is vrij groot, vooral in Wijster-Drijber, waar deze 125 melkkoeien per 100 ha grasland en kunstweide bedraagt. In het Groote Veld en Nieuw-Balinge is de melkveedichtheid volgens deze maatstaf nog groter. Men kan niet zeggen, dat de kleinere boeren meer varkens houden dan hun grotere collega's: eerder is het omgekeerde het geval, met name wat de fokkerij betreft. Deze is in het algemeen sterker verbreid dan de mesterij. Ook de kippenhouderij komt op kleinere bedrijven evenveel (of weinig) voor als op de grotere, nl. op 2/3 der bedrijven. Alleen in het Groote Veld en Nieuw-Balinge hebben de pluimveehouders gemiddeld meer dan 100 leghennen per bedrijf.

11. De arbeidsbehoefte per ha cultuurgrond is in de gedeelten Nieuw-Balinge, Groote Veld en Wijster-Drijber groter dan in de beide "oude" gebieden. Het verschil tussen de uitersten bedraagt 18 %.

12. De leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden is over het algemeen gunstig te noemen, met name in Wijster-Drijber, het Groote Veld en Nieuw-Balinge. In Lievinge zijn relatief veel oude (65 jaar en ouder) en weinig jeugdige (jonger dan 45 jaar) bedrijfshoofden.

13. Het percentage bedrijfshoofden, dat agrarisch dagonderwijs heeft gevolgd, varieert van 17 in Wijster-Drijber tot 6 in Lievinge en het Groote Veld/Nieuw-Balinge. Rekent men het cursusonderwijs mee, dan worden deze cijfers voor Wijster-Drijber 70 % en voor Lievinge 30 %. De onderwijssituatie is in dit opzicht in het blok beter dan in de gemeente Beilen, maar iets minder gunstig dan in de gemeente Westerbork. Met name Lievinge komt ongunstig naar voren.

14. Op grond van niet geheel volledige gegevens is de voorzichtige conclusie te trekken, dat voor de A- en B-bedrijven kleiner dan 10 ha waarschijnlijk te weinig bedrijfsopvolgers aanwezig zijn, voor de bedrijven van 10-15 ha ongeveer voldoende en voor de grotere bedrijven een te groot aantal.

15. In het ruilverkavelingsblok zonder Nieuw-Balinge werken slechts 4 vaste landarbeiders; zij wonen allen binnen dit gebied. Van de 26 losse landarbeiders woont 81 % binnen het gebied.

    Aanzienlijk groter is de landarbeidersgroep in Nieuw-Balinge. In het gehele dorp (gedeeltelijk buiten het blok liggend) wonen 4 vaste en niet minder dan 114 losse landarbeiders. Naar schatting

werkt ongeveer 80 % van deze losse arbeiders weleens voor kortere of langere tijd als landarbeider, hoofdzakelijk buiten het blok. Overigens verrichten zij allerlei werkzaamheden, grondwerk, werk in A.W.- en G.S.W.-verband etc., voor zover zij niet werkloos zijn.

16. In het onderdeel Groote Veld/Nieuw-Balinge is de deelneming van de boeren aan de standsorganisaties geringer dan in de overige delen van het blok. Het percentage georganiseerden, dat uiteenloopt van 56 in genoemd gedeelte tot 78 in de Esdorpen, ligt echter hoger dan in de gemeenten Beilen en Westerbork en in het Drentse zandgebied. Ten aanzien van de meeste andere agrarische organisaties blijkt de mate van georganiseerd-zijn in Lievinge en Wijster-Drijber achter te blijven bij die in de Esdorpen, het Groote Veld en Nieuw-Balinge.

LIJST VAN BIJLAGEN

1. De bedrijven ≥ 1 ha in de periode 1910-1955
2. Beroepsbevolking in 1947 (werkende mannen)
3. Bevolking sinds 1880
4. Nevenberoepen van de B- en hoofdberoepen van de C-grondgebruikers
5. De bedrijven naar beroepsgroep en grootteklasse
6. Grond buiten het blok
7. Cultuurgrond binnen het blok, bij uitwonende bedrijfshoofden in gebruik
8. Verkaveling
9. Eigendom en pacht
10. Bedrijfsgebouwen
11. Woningen
12. Utiliteitsvoorzieningen
13. Grondgebruik
14. Bouwlandgebruik
15. Melkcontrole
16. Paarden en trekkers
17. Werktuigen
18. Wagens
19. Bedrijfsinrichting
20. Stalruimte
21. Bedrijfsvoering
22. Arbeidsnormen
23. Leeftijd van de bedrijfshoofden
24. Onderwijs van de bedrijfshoofden
25. Onderwijs van de echtgenoten
26. Boerenzoons
27. Beroepsbevolking van Nieuw-Balinge
28. Agrarische verenigingen

Bijlage 1

DE BEDRIJVEN ≥ 1 HA IN DE PERIODE 1910 - 1955

Gebied	Jaar	Aantal bedrijven in de grootteklasse					Percentage bedrijven in de grootteklasse				Opp. cult.-grond in ha	Gem. bedrijfsgrootte in ha	Indexcijfers (1910-100)		
		1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	≥20 ha	totaal	1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	≥20 ha			aantal bedrijven	opp. cultuurgrond	gem. bedrijfsgrootte
Westerbork	1910	211	89	78	35	413	51	21	19	9	3301	8,0	100	100	100
	1921	238	133	92	45	508	47	26	18	9	4392	8,6	123	133	108
	1930	285	139	149	63	636	45	22	23	10	5733	9,0	154	174	113
	1947	202	154	270	126	752	27	20	36	17	9576	12,7	182	290	159
	1950	192	156	282	121	751	26	21	37	16	9299	12,4	182	282	155
	1955	157	176	264	141	738	21	24	36	19	9718	13,2	179	294	165
Beilen	1910	383	159	128	43	713	54	22	18	6	4974	7,0	100	100	100
	1921	420	209	148	44	821	51	26	18	5	6067	7,4	115	122	106
	1930	449	245	198	73	965	47	25	20	8	7518	7,8	135	151	111
	1947	361	281	336	117	1095	33	26	31	10	11108	10,5	154	223	150
	1950	347	291	330	128	1096	32	26	30	12	11349	10,4	154	228	149
	1955	294	297	339	137	1067	27	28	32	13	11761	11,0	150	236	157
Drents zandgebied	1910	2528	1113	968	352	4961	51	22	20	7	38333	7,7	100	100	100
	1921	2788	1503	1114	344	5749	49	26	19	6	43382	7,5	116	113	97
	1930	2891	1792	1481	458	6622	44	27	22	7	53308	8,1	133	139	105
	1947	2316	1918	2236	832	7302	32	26	31	11	75609	10,4	147	197	135
	1950	2110	2024	2287	807	7228	29	28	32	11	75833	10,5	146	198	136
	1955	1787	2082	2313	915	7097	25	29	33	13	78712	11,1	143	205	144
Provincie Drente	1910	7574	3234	2634	1136	14578	52	22	18	8	110031	7,5	100	100	100
	1921	7579	3966	3048	1135	15728	48	25	20	7	120614	7,7	108	110	103
	1930	7747	4484	3748	1465	17444	44	26	22	8	142584	8,2	120	130	109
	1947	6012	4617	5135	2188	18552	35	25	28	12	185107	10,0	127	168	133
	1950	5996	5058	5194	1998	18246	33	28	28	11	182481	10,0	125	166	133
	1955	5164	5119	5194	2151	17628	29	29	30	12	185793	10,5	121	169	140

Bronnen: Directie van de landbouw (1910 - 1930)
C.B.S. (1947 - 1955)

BEROEPSBEVOLKING IN 1947
(werkende mannen)

Beroepsgroep	Aantal in				Percentage naar beroep in			
	gemeente Beilen	Westerbork			gemeente Beilen	Westerbork		
		gemeente	wijk Westerbork	wijk Nw.Balinge		gemeente	wijk Westerbork	wijk Nw.Balinge
Bouwnijverheid	216	100	50	18	7	5	6	5
Metaalnijverheid	120	46	25	12	4	2	3	3
Voedings- en genotmiddelen	182	64	51	4	6	3	6	1
Overige nijverheid	91	46	22	7	3	2	3	2
Landbouw	1947	1411	573	310	63	75	67	80
Handel en verkeer	311	110	72	18	10	6	8	5
Overheid, onderwijs, vrije beroepen	191	107	48	11	6	6	6	3
Overige beroepen	34	17	10	5	1	1	1	1
Alle beroepen	3092	1901	851	385	100	100	100	100

Bron: C.B.S. volks- en beroepstelling 1947.

BEVOLKING SINDS 1880

Per 31 december	Aantal inwoners in			Indexcijfers (1880 = 100)		
	Westerbork	Beilen	Drente	Westerbork	Beilen	Drente
1880	2612	4350	119880	100	100	100
1890	2512	4582	132495	96	105	111
1900	2600	4851	150364	100	112	125
1910	3045	5504	176043	117	127	147
1920	3789	6370	209718	145	151	175
1930	4612	8119	222432	177	187	186
1940	5590	9554	250422	214	220	209
1947	6164	10412	271909	236	239	227
1950	6337	10606	285079	243	244	238
1955	6477	11127	297291	248	256	248
1958	6557	11439	308028	251	263	257
1959	6556	11500	311196	251	264	260

Bronnen: C.B.S. en gemeentebestuur Westerbork (van 1940 af).

Bijlage 4

NEVENBEROEPEN VAN DE B- EN HOOFDBEROEPEN
VAN DE C-GRONDGEBRUIKERS

Beroep	Aantal grondgebruikers in de beroepsgroep		
	B	C	
		< 1 ha	≥ 1 ha
Melkrijder	5	-	1
Landarbeider, jachtopziener	8	9	18
Grondwerker, gemeentearbeider	-	1	5
Loonwerker (z. en l.)	3	-	2
Direkt afhankelijke beroepen	9	-	5
Verzorgende beroepen	1	-	2
Fabrieksarbeider	-	1	3
Overige beroepen	1	-	3
Alle grondgebruikers	27	11	39

Bron: L.E.I., C.B.S. mei 1959.

Bijlage 5

DE BEDRIJVEN NAAR BEROEPSGROEP EN GROOTTEKLASSE[1)]

Gebied	Grootte-klasse	Aantal bedrijven totaal	in de beroepsgroep A	B	A en B	C	D
Esdorpen	2- 5 ha	14	1	2	3	6	5
	5- 7 ha	13	9	3	12	1	-
	7-10 ha	39	33	5	38	-	1
	10-12 ha	27	26	1	27	-	-
	12-15 ha	29	28	1	29	-	-
	15-20 ha	28	27	1	28	-	-
	20-30 ha	17	16	1	17	-	-
	≥30 ha	3	3	-	3	-	-
	alle grootteklassen	170	143	14	157	7	6
Lievinge	2- 5 ha	11	6	-	6	1	4
	5- 7 ha	5	3	1	4	1	-
	7-10 ha	8	7	1	8	-	-
	10-12 ha	7	6	-	6	1	-
	12-15 ha	4	4	-	4	-	-
	15-20 ha	3	3	-	3	-	-
	20-30 ha	2	1	1	2	-	-
	≥30 ha	-	-	-	-	-	-
	alle grootteklassen	40	30	3	33	3	4
Wijster-Drijber	2- 5 ha	7	1	1	2	4	1
	5- 7 ha	1	-	1	1	-	-
	7-10 ha	6	5	1	6	-	-
	10-12 ha	2	2	-	2	-	-
	12-15 ha	3	2	1	3	-	-
	15-20 ha	8	7	1	8	-	-
	20-30 ha	10	10	-	10	-	-
	≥30 ha	4	2	2	4	-	-
	alle grootteklassen	41	29	7	36	4	1

1) Voor de (uitsluitend C- en D-)bedrijven < 2 ha zie men tabel 3.

Bron: C.B.S., mei 1959

DE BEDRIJVEN NAAR BEROEPSGROEP EN GROOTTEKLASSE[1)]

Gebied	Grootte-klasse	Aantal bedrijven totaal	in de beroepsgroep A	B	A en B	C	D
Groote Veld	2- 5 ha	1	-	-	-	1	-
	5- 7 ha	-	-	-	-	-	-
	7-10 ha	-	-	-	-	-	-
	10-12 ha	2	1	1	2	-	-
	12-15 ha	-	-	-	-	-	-
	15-20 ha	-	-	-	-	-	-
	20-30 ha	1	1	-	1	-	-
	≥30 ha	2	2	-	2	-	-
	alle grootteklassen	6	4	1	5	1	-
Nieuw Balinge	2- 5 ha	10	-	1	1	8	1
	5- 7 ha	-	-	-	-	-	-
	7-10 ha	6	5	1	6	-	-
	10-12 ha	3	3	-	3	-	-
	12-15 ha	1	1	-	1	-	-
	15-20 ha	-	-	-	-	-	-
	20-30 ha	2	2	-	2	-	-
	≥30 ha	-	-	-	-	-	-
	alle grootteklassen	22	11	2	13	8	1

1) Voor de (uitsluitend C- en D-) bedrijven < 2 ha zie men tabel 3.

Bron: C.B.S., mei 1959.

Bijlage 6

GROND BUITEN HET BLOK

Beroepsgroep		Aantal bedrijven		Opp. cultuurgrond buiten het blok in ha		
		totaal	met grond buiten het blok	totaal	eigendom	pacht
A en B	2- 5 ha	12	1	1	-	1
	5-10 ha	75	8	26	13	13
	10-15 ha	77	12	46	18	28
	15-20 ha	39	8	32	21	11
	20-30 ha	32	8	54	13	41
	≥30 ha	9	1	40	26	14
	totaal	244	38	199	91	108
	Esdorpen	157	15	65	22	43
	Lievinge	33	12	48	19	29
	Wijster-Drijber	36	9	73	38	35
	Groote Veld	5	-	-	-	-
	Nieuw-Balinge	13	2	12	11	1
C	≥ 1 ha	39	5	10	1	9
D	≥ 1 ha	15	1	4	4	-

Bron: C.D.-enquête 1959.

Bijlage 7

CULTUURGROND BINNEN HET BLOK,
BIJ UITWONENDE BEDRIJFSHOOFDEN IN GEBRUIK

Woonplaats	Aantal bedrijven	Oppervlakte grond binnen het blok in ha		
		totaal	eigendom	pacht
Eursinge (Westerbork)	13	147	42	105
Nieuw Balinge - Nieuweroord	2	5	5	-
Westerbork e.o.	50	266	117	149
Ruilverkaveling Eursing	2	3	-	3
Hijken Alting-Klatering	17	43	17	26
Brunsting	1	2	-	2
Beilen e.o.	14	44	22	22
Wijster	43	172	83	89
Drijber	8	56	37	19
Verder weg wonenden	8	114	114	-
Alle bedrijven	158	852	437	415

Bron: C.D.-enquête 1959.

Bijlage 8

VERKAVELING

Beroepsgroep	Aantal bedrijven totaal	met.....kavels 1	2 of 3	4 - 6	7 - 9	10 - 14	15 - 19	20 - 24	≥ 25	Gem. aantal kavels per bedrijf	Gemiddelde kavelgrootte in ha
A en B 2 - 5 ha	12	1	6	3	2	-	-	-	-	4,0	0,89
5 - 10 ha	75	13	15	16	16	13	2	-	-	5,6	1,41
10 - 15 ha	77	9	8	11	10	22	14	3	-	9,4	1,30
15 - 20 ha	39	6	6	2	5	9	5	4	2	9,8	1,75
20 - 30 ha	32	6	10	2	2	5	2	3	2	8,6	2,73
≥ 30 ha	9	2	2	1	2	1	-	1	-	6,7	5,50
totaal	244	37	47	35	37	50	23	11	4	7,8	1,74
Esdorpen	157	14	22	20	28	40	19	10	4	9,5	1,40
Lievinge	33	3	3	8	6	9	3	1	-	8,1	1,23
Wijster-Drijber	36	16	13	3	3	-	1	-	-	2,9	6,44
Groote Veld	5	3	1	-	-	1	-	-	-	3,4	7,23
Nieuw Balinge	13	1	8	4	-	-	-	-	-	3,0	3,67
C ≥ 1 ha	39	20	10	7	1	-	1	-	-	2,6	1,09
D ≥ 1 ha	15	6	6	3	-	-	-	-	-	2,1	1,28

Bron: C.B.S. mei 1959.

Bijlage 9

EIGENDOM EN PACHT

Beroepsgroep	Aantal bedrijven[1] totaal	met de cultuurgrond: 100% eigendom	≥ 50% eigendom	> 50% pacht	100% pacht	Opp. cult.-grond in ha	Percentage cultuurgrond: eigendom binnen blok	eigendom buiten blok	pacht binnen blok	pacht buiten blok	Aantal bedrijfshoofden, dat grond verpacht binnen het blok	Oppervl. verpachte grond in ha
A en B 2 - 5 ha	12	4	3	5	-	43	65	-	34	1	2	8
5 - 10 ha	75	16	21	13	25	596	47	2	49	2	2	1
10 - 15 ha	75	19	26	12	18	936	52	2	43	3	7	19
15 - 20 ha	39	9	9	8	13	670	43	3	52	2	4	49
20 - 30 ha	32	6	7	1	18	752	33	2	60	5	-	-
≥ 30 ha	9	2	2	-	5	330	34	7	55	4	2	16
totaal	242	56	68	39	79	3327	43	3	51	3	17	93
Esdorpen	155	37	44	24	50	2076	46	1	51	2	12	74
Lievinge	33	7	8	11	7	328	44	5	43	8	4	5
Wijster-Drijber	36	10	6	1	19	657	31	5	59	5	1	14
Groote Veld	5	2	1	-	2	123	45	-	55	-	-	-
Nieuw Balinge	13	-	9	3	1	143	60	7	32	1	-	-
C ≥ 1 ha	37	21	6	5	5	110	68	1	24	7	5	18
D ≥ 1 ha	14	10	3	1	-	40	74	10	16	-	6	50

1) Waarvan de gegevens bekend zijn.

Bron: C.D.-enquête 1959.

Bijlage 10

BEDRIJFSGEBOUWEN

Beroepsgroep	Aantal bedrijfsgebouwen								
	totaal	naar doelmatigheid				naar onderhoud			
		goed	matig	slecht	onbekend	goed	matig	slecht	onbekend
A 2- 5 ha	12	2	9	1	-	6	5	1	-
en 5-10 ha	75	26	32	16	1	43	25	6	1
B 10-15 ha	77	34	32	9	2	44	24	7	2
15-20 ha	39	19	16	4	-	28	9	2	-
20-30 ha	32	13	11	7	1	17	10	4	1
25-30 ha	9	4	5	-	-	8	-	1	-
totaal	244	98	105	37	4	146	73	21	4
Esdorpen	157	68	66	21	2	96	45	14	2
Lievinge	33	13	14	5	1	21	11	-	1
Wijster-Drijber	36	16	15	4	1	23	11	1	1
Groote Veld	5	-	5	-	-	2	1	2	-
Nieuw Balinge	13	1	5	7	-	4	5	4	-
C ≥ 1 ha	39	6	20	10	3	13	13	10	3
D ≥ 1 ha	15	8	4	1	2	10	2	1	2

Bron: C.D.-enquête 1959.

Bijlage 11

WONINGEN

Beroepsgroep		Aantal woningen								
		totaal	naar doelmatigheid				naar onderhoud			
			goed	matig	slecht	onbekend	goed	matig	slecht	onbekend
A	2- 5 ha	12	1	10	-	1	6	6	-	-
en	5-10 ha	75	35	24	16	-	45	26	4	-
B	10-15 ha	77	38	28	9	2	48	20	7	2
	15-20 ha	39	24	11	4	-	30	7	2	-
	20-30 ha	32	17	12	2	1	20	9	2	1
	≥30 ha	9	6	3	-	-	9	-	-	-
	totaal	244	121	88	31	4	158	68	15	3
	Esdorpen	157	73	58	24	2	100	43	12	2
	Lievinge	33	17	11	4	1	23	9	1	-
	Wijster-Drijber	36	22	12	1	1	26	9	-	1
	Groote Veld	5	5	-	-	-	3	1	1	-
	Nieuwe Balinge	13	4	7	2	-	6	6	1	-
C	≥ 1 ha	39	15	16	4	4	17	12	6	4
D	≥ 1 ha	15	12	1	-	2	12	1	-	2

Bron: C.D.-enquête 1959.

Bijlage 12

UTILITEITSVOORZIENINGEN

Beroepsgroep		Aantal bedrijven[1] totaal	aangesloten op elektriciteitsnet	aangesloten op waterleiding	aangesloten op telefoon
A en B	2 - 5 ha	12	12	8	2
	5 - 10 ha	75	67	56	8
	10 - 15 ha	73	56	53	11
	15 - 20 ha	38	32	22	14
	20 - 30 ha	32	19	14	19
	≧ 30 ha	9	5	3	8
	totaal	239	191	156	62
	Esdorpen	152	127	116	36
	Lievinge	33	33	31	5
	Wijster-Drijber	36	26	3	16
	Groote veld	5	1	1	4
	Nieuw-Balinge	13	4	5	1
C	≧ 1 ha	34	29	21	5
D	≧ 1 ha	13	10	6	2

1) Waarvan de gegevens bekend zijn.

Bron: C.D.-enquête 1959.

Bijlage 13

GRONDGEBRUIK

Beroepsgroep	Grootteklasse	Oppervl. cult.grond in ha	Percentage cultuurgrond in gebruik als bouwland	grasland	tuingrond
A	2 - 5 ha	43	51	69	-
en	5 - 10 ha	596	38	62	0
B	10 - 15 ha	936	38	62	-
	15 - 20 ha	670	38	62	-
	20 - 30 ha	752	45	55	0
	≥ 30 ha	330	56	44	-
	Alle grootteklassen	3327	41	59	0
C	≥ 1 ha	110	32	68	0
D	≥ 1 ha	40	20	74	-

Bron: C.B.S. mei 1959.

Bijlage 14

BOUWLANDGEBRUIK

Beroepsgroep	Grootteklasse	Oppervl. bouwland in ha	Percentage bouwland, beteeld met hakvruchten	aardappelen	voederbieten	suikerbieten	granen	rogge	haver	tarwe	overige gewassen
A	2 - 5 ha	13	43	26	13	1	57	16	40	-	-
en	5 - 10 ha	227	42	31	8	3	58	24	31	2	0
B	10 - 15 ha	354	44	34	6	4	56	25	28	1	0
	15 - 20 ha	252	39	31	6	2	61	20	34	3	0
	20 - 30 ha	338	46	35	4	7	53	17	30	5	1
	≥ 30 ha	184	45	41	3	1	54	19	27	7	1
	alle grootteklassen	1368	44	34	6	4	55	21	30	3	1
C	≥ 1 ha	35	52	31	11	10	48	16	24	-	-
D	≥ 1 ha	10	42	31	10	1	57	37	21	-	-

Bron C.B.S. mei 1959.

Bijlage 15

MELKCONTROLE

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Aantal gecontroleerde koeien:								
Westerbork	1376	1775	1834	1964	2107	2169	2386	2460
Beilen	1417	1671	1947	2136	2224	2281	2441	2661
Drente	33125	36987	41880	47123	50443	52428	56701	59965
Gemiddelde opbrengst in kg:								
Westerbork	4106	4124	4159	4175	4008	4116	4222	4339
Beilen	4026	4060	4091	4122	4003	4027	4148	4222
Drente	4069	4023	4027	4107	4003	4105	4230	4302
Gemiddeld vetgehalte in %:								
Westerbork	371	371	369	371	374	378	380	382
Beilen	368	366	309	369	375	378	381	382
Drente	373	374	374	377	381	385	388	389

Bron: Jaarverslagen Centrale Melkcontrole Dienst.

Bijlage 16

PAARDEN EN TREKKERS

	Beroepsgroep	Aantal bedrijven totaal	met trekkers	met werkpaarden	Aantal werkpaarden per bedrijf
	2 - 5 ha	12	-	9	1,0
	5 - 10 ha	75	7	62	1,0
	10 - 15 ha	77	2	71	1,1
A	15 - 20 ha	39	1	37	1,5
en	20 - 30 ha	32	11	30	1,6
B	≥ 30 ha	9	8	9	1,4
	totaal	244	29	218	1,2
	Esdorpen	157	11	140	1,2
	Lievinge	33	-	30	1,2
	Wijster-Drijber	36	10	31	1,3
	Groote Veld	5	3	5	1,6
	Nieuw-Balinge	13	5	12	1,1
C	≥ 1	39	3	7	1,0
D	≥ 1	15	-	3	1,0

Bronnen: C.B.S. mei 1959; C.D.-enquête 1959 (trekkers in eigendom)

WERKTUIGEN

	Beroepsgroepen A en B												Beroepsgroep	
	bedrijven in de grootteklasse van						totaal	Esdorpen	Lievinge	Wijster-Drijber	Groote Veld	Nieuw-Balinge	C	D
	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha							≥ 1 ha	≥ 1 ha
Aantal bedrijven[1]	12	75	74	39	32	9	241	154	33	36	5	13	32	13
dat in eigendom heeft														
kunstmeststrooier	-	5	3	6	10	5	29	15	-	9	1	4	-	-
stalmestverspreider	-	1	4	1	2	3	11	4	1	6	-	-	-	-
zaaimachine	-	-	1	2	9	3	15	2	1	7	3	2	-	-
zelfbinder	-	1	3	3	9	8	24	8	-	10	4	2	-	-
maaidorsmachine	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	1	-
aardappelrooimachine	-	2	1	7	6	3	19	13	-	4	1	1	1	-
spuitwerktuigen	-	-	2	2	2	-	6	3	1	2	-	-	2	-
beregeningsinstall.	-	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-
grasmaaimachine	3	48	62	37	29	8	187	130	20	28	4	5	6	2
hooiwerktuigen	2	34	48	31	27	6	148	105	15	23	1	4	4	1
melkmachine	-	-	5	10	12	4	31	21	1	9	-	-	-	-
melkkoeler	-	-	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-
transporteur	-	-	-	3	10	3	16	5	1	8	2	-	-	-
dat werk laat doen door of werktuigen gebruikt van:														
coöperatie	-	21	17	14	4	3	59	50	7	-	2	-	2	1
combinatie	1	16	29	10	9	1	66	58	5	3	-	-	2	-
loonwerker	11	67	58	30	23	6	195	115	31	34	2	13	22	7

1) Waarvan de gegevens bekend zijn.

Bron: C.D.-enquête 1959.

WAGENS

Beroepsgroep		Aantal bedrijven totaal	met wagens: alleen op luchtbanden: een	met wagens: alleen op luchtbanden: meer dan een	met wagens: op lucht en op ijzer	met wagens: alleen op ijzer	zonder wagens
A en B	2 - 5 ha	12	4	-	3	2	3
	5 - 10 ha	75	28	12	29	-	6
	10 - 15 ha	77	13	27	34	-	3
	15 - 20 ha	39	1	18	18	1	1
	20 - 30 ha	32	-	13	18	-	1
	≥ 30 ha	9	-	1	8	-	-
	totaal	244	46	71	110	3	14
	Esdorpen	157	23	51	74	2	7
	Lievinge	33	12	9	9	-	3
	Wijster-Drijber	36	6	7	20	-	3
	Groote Veld	5	-	3	2	-	-
	Nieuw-Balinge	13	5	1	5	1	1
C	≥ 1 ha	39	6	1	1	1	30
D	≥ 1 ha	15	1	-	-	2	12

Bron: C.B.S. mei 1959.

BEDRIJFSINRICHTING

	Beroepsgroepen A en B												Beroepsgroep	
	bedrijven in de grootteklasse van						totaal	Esdorpen	Lievinge	Wijster-Drijber	Groote Veld	Nieuw-Balinge	C	D
	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha							≥ 1 ha	≥ 1 ha
Aantal bedrijven	12	75	77	39	32	9	244	157	33	36	5	13	39	15
met stalruimte goed	1	29	42	21	14	6	113	79	13	16	4	1	10	8
matig	10	27	21	10	11	2	81	48	13	15	-	5	17	2
slecht	-	16	7	5	5	1	34	18	6	3	1	6	5	1
onbekend	1	3	7	3	2	-	16	12	1	2	-	1	7	4
tasruimte goed	4	29	36	25	11	7	112	77	12	21	2	-	10	6
matig	6	23	21	10	11	2	73	44	14	8	2	5	14	2
slecht	2	19	13	3	8	-	45	27	5	5	1	7	8	2
onbekend	-	4	7	1	2	-	14	9	2	-	-	1	7	5
werktuigenruimte goed	2	28	36	20	15	5	106	74	11	15	3	3	8	3
matig	4	17	14	9	8	-	52	36	6	7	-	3	8	5
slecht	2	26	20	9	7	4	68	39	10	11	2	6	13	2
onbekend	4	4	7	1	2	-	18	8	6	3	-	1	10	5
met mestplaat	-	1	-	4	3	2	10	2	1	7	-	-	1	1
mestgang	4	48	60	33	26	9	180	116	20	29	5	10	25	9
voergoot	8	65	68	35	31	9	216	145	27	28	5	11	23	10
gierkelder	2	21	20	14	9	4	70	36	10	16	3	5	9	3
drinkbakjes	1	32	44	21	13	6	117	79	17	14	5	2	5	3
silo	-	8	8	8	5	1	30	17	4	4	-	5	4	1
opzetstukken	-	6	4	7	4	-	21	15	3	1	-	2	-	-

Bron: C.D.-enquête 1959.

STALRUIMTE

Beroepsgroep		Aantal bedrijven 1)	Gemiddeld aanwezige stalruimte voor			Percentage benutte stalruimte voor		
			melkkoeien	vaarzen en pinken	paarden	melkkoeien	vaarzen en pinken	paarden
A en B	2 - 5 ha	12	6	2	0,9	54	67	91
	5 - 10 ha	75	8	3	1,1	79	74	86
	10 - 15 ha	75	11	5	1,4	81	92	84
	15 - 20 ha	39	14	6	1,9	84	110	88
	20 - 30 ha	31	16	7	2,3	80	111	94
	≥ 30 ha	9	21	10	2,3	83	114	76
	totaal	241	11	5	1,5	80	97	87
	Esdorpen	155	11	5	1,5	83	99	85
	Lievinge	33	9	4	1,2	77	93	102
	Wijster-Drijber	35	16	7	1,7	78	101	85
	Grootè Veld	5	9	4	2,4	54	50	67
	Nieuw-Balinge	13	7	3	1,2	74	62	113
C	≥ 1 ha	33	5	2	0,4	56	46	50
D	≥ 1 ha	12	7	2	0,7	24	36	38

1) Waarvan de gegevens bekend zijn.

Bronnen: C.D.-enquête 1959, C.B.S. mei 1959.

BEDRIJFSVOERING

	Beroepsgroepen A en B												Beroepsgr.	
	bedrijven i/d grootteklasse van						totaal	Esdorpen	Lievinge	Wijster-Drijber	Groote Veld	Nieuw-Balinge	C	D
	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha							≥ 1 ha	≥ 1 ha
Aantal bedrijven[1]	12	75	74	39	31	9	240	153	33	36	5	13	31	12
met elektrische weide-afrastering	7	61	63	31	20	7	189	126	25	24	2	12	23	5
chem.onkruidbestr.(grasland)	3	19	17	10	11	-	60	38	15	6	-	1	2	1
hooiruiters	9	59	54	32	26	6	186	118	26	31	3	8	18	5
inkuilen warm	6	60	58	30	24	6	184	120	20	28	4	12	16	4
koud	-	8	13	9	10	2	42	24	8	9	1	-	1	-
inscharing bij anderen	3	15	12	4	2	1	37	24	2	7	1	3	4	-
van anderen	-	-	3	2	3	-	8	5	2	-	-	1	-	-
berekenen voederrantsoenen	1	16	28	9	17	1	72	40	13	13	1	5	2	-
deelneming melkcontrole	5	61	65	36	28	6	201	135	26	31	2	7	13	4
k.i.	8	71	70	31	27	7	214	143	30	24	4	13	22	7
stamboek	3	29	48	25	23	4	132	95	16	20	1	-	7	2
met machinaal zaaien	1	10	16	11	21	7	66	32	6	16	4	8	5	-
chem.onkruidbestr.(bouwland)	11	67	68	36	31	9	222	137	36	33	5	11	19	6
pootgoed eigen gebruik	3	51	65	33	25	6	183	130	18	21	5	9	9	1
verkoop	3	39	53	28	23	4	150	106	15	18	3	8	7	2
aardappelen eigen gebruik	10	65	63	38	27	9	212	134	27	34	5	12	26	9
verkoop	6	46	45	26	21	9	153	86	22	29	5	11	8	3
zaaizaad eigen gebruik	-	12	23	9	8	3	55	39	6	8	1	1	2	-
verkoop	-	4	7	3	5	1	20	9	4	7	-	-	2	-
stalmest aankoop	-	1	1	-	1	-	3	2	-	1	-	-	1	-
verkoop	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
met gebruik rassenlijst	-	14	26	11	11	2	64	41	8	15	-	-	3	-
contact R.L.V.D.	4	41	34	22	19	7	127	76	20	26	1	4	9	1

1) Waarvan de gegevens bekend zijn.

Bron: C.D.-enquête 1959.

Bijlage 22

ARBEIDSNORMEN

		Aantal st.u. per ha of dier
Akkerbouw:	granen	215
	bieten	650
	aardappelen	575
	groenvoedergewassen	175
	peulvruchten	450
	nagewassen (1/3 v/h bouwland)	175
Grasland:		125
Veestapel:	melkkoeien (incl. opfok)	225
	mestvee	120
	fokzeugen (incl. biggen)	74
	mestvarkens	24
	werkpaarden	125
	kippen (incl. opfok)	3

Bijlage 23

LEEFTIJD VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

	Beroepsgroep	Aantal bedrijfshoofden totaal	in de leeftijdsklasse < 35 jr.	35-44 jr.	45-54 jr.	55-64 jr.	≥ 65 jr.	Gem. leeftijd in jaren
A en B	2 - 5 ha	12	-	2	4	4	2	56
	5 - 10 ha	75	12	21	21	19	2	47
	10 - 15 ha	77	7	23	30	11	6	48
	15 - 20 ha	39	3	11	11	9	5	49
	20 - 30 ha	32	2	7	12	9	2	50
	≥ 30 ha	9	-	2	5	2	-	49
	totaal	244	24	66	83	54	17	48
	Esdorpen	157	12	48	52	34	11	48
	Lievinge	33	3	6	12	7	5	52
	Wijster-Drijber	36	6	9	11	9	1	47
	Groote Veld	5	-	1	4	-	-	48
	Nieuw-Balinge	13	3	2	4	4	-	45
C	≥ 1 ha	39	9	13	8	9	-	44
D	≥ 1 ha	15	-	-	4	2	11	65

Bron: C.B.S., mei 1959

Bijlage 24

ONDERWIJS VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

Beroepsgroep		Aantal bedrijfshoofden[1] totaal	met voortgezet onderwijs m.l.s.	l.l.s.	agrarische cursus	niet-agr. onderwijs	zonder voortgezet onderwijs
A en B	2 - 5 ha	12	-	-	-	1	11
	5 - 10 ha	75	4	3	23	-	45
	10 - 15 ha	75	2	14	26	1	32
	15 - 20 ha	39	4	2	17	-	16
	20 - 30 ha	32	1	4	16	-	11
	≥ 30 ha	9	-	-	4	-	5
	totaal	242	11	23	86	2	120
	Esdorpen	155	8	17	52	1	77
	Lievinge	33	1	1	8	-	23
	Wijster-Drijber	36	2	4	19	-	11
	Groote Veld	5	-	-	4	-	1
	Nieuw-Balinge	13	-	1	3	1	8
C	≥ 1 ha	36	1	3	3	1	28
D	≥ 1 ha	14	-	-	1	1	12

1) Van enkele bedrijfshoofden ontbreken de gegevens.

Bron: C.D.-enquête 1959.

ONDERWIJS VAN DE ECHTGENOTEN

Beroepsgroep	Aantal echtgenoten[1] totaal	m.o.	met h.h.s.	cursussen	zonder voortgezet onderwijs
A en B 2 - 5 ha	10	-	1	-	9
5 - 10 ha	73	2	9	4	58
10 - 15 ha	69	-	7	10	52
15 - 20 ha	37	1	3	3	30
20 - 30 ha	31	1	2	3	25
≥ 30 ha	9	-	1	1	7
totaal	229	4	23	21	181
Esdorpen	145	3	14	14	114
Lievinge	30	-	3	2	25
Wijster-Drijber	36	1	3	4	28
Groote Veld	5	-	1	-	4
Nieuw-Balinge	13	-	2	1	10
C ≥ 1 ha	33	-	4	3	26
D ≥ 1 ha	12	1	-	-	11

1) Van wie de gegevens bekend zijn.

Bron: C.D.-enquête 1959.

Zoons van 15 jaar en ouder	Aantal zoons, komend van A- en B-bedrijven												Aantal zoons, komend van bedrijven ≥1 ha	
	in de grootteklasse van						totaal	Esdorpen	Lievinge	Wijster-Drijber	Groote Veld	Nieuw-Balinge	C	D
	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha								
Aantal zoons:														
inwonend	3	32	45	34	32	14	160	87	21	26	10	16	15	4
uitwonend	8	13	7	5	4	-	37	17	14	6	-	-	6	11
totaal	11	45	52	39	36	14	197	104	35	32	10	16	21	15
werkend in de landbouw														
thuis	1	18	31	24	25	9	108	62	14	20	6	6	2	-
als arbeider	1	5	2	1	-	-	9	3	2	2	-	2	4	6
zelfstandig	2	1	-	1	1	-	5	1	2	2	-	-	1	2
niet in de landbouw:														
ambacht	-	4	3	1	5	-	13	5	3	1	1	3	5	2
fabrieksarbeider	-	4	1	-	-	-	5	2	1	1	-	1	2	4
kantoor, Rijk, e.d.	1	4	3	2	1	-	11	8	3	-	-	-	-	-
arbeider N.S.	1	3	2	-	-	-	6	4	2	-	-	-	-	-
overige beroepen	2	3	-	-	-	-	5	1	3	1	-	-	4	-
onbekende beroepen	2	-	-	2	-	-	4	-	1	2	-	1	2	-
niet werkend	1	3	10	8	4	5	31	18	4	3	3	3	1	1
met als voortgezet onderwijs:														
m.l.s.	-	2	9	8	6	4	29	14	6	8	1	-	-	-
l.l.s.	1	17	15	15	15	5	68	39	5	16	5	3	2	-
landbouwcursussen	-	2	5	1	2	-	10	7	-	2	-	1	1	-
l.t.s.	-	5	3	3	4	-	15	6	4	-	1	4	6	-
ulo	1	4	3	2	1	3	14	7	4	-	3	-	2	-
hoger onderwijs	-	1	3	2	3	-	9	8	-	-	-	1	-	-
onbekend	-	1	-	1	-	1	3	2	1	-	-	-	-	1
geen	9	13	14	7	5	1	49	21	15	6	-	7	10	14
Aantal bedrijven	12	75	77	39	32	9	244	157	33	36	5	13	39	15

Bron: C.D.-enquête 1959.

BEROEPSBEVOLKING VAN NIEUW-BALINGE

Beroepsgroep	Aantal mannen totaal	in de leeftijdsklasse < 25 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar
Los(land-)arbeider	114	24	38	14	16	22
Vast landarbeider[1)]	4	1	2	1	-	-
Gemeente-arbeider	11	1	1	-	4	5
Bosarbeider	3	1	1	-	1	-
Grondwerker	1	-	-	1	-	-
Bouwvakarbeider	4	1	1	2	-	-
Middenstander zelfstandig	6	-	-	4	2	-
loondienst	3	1	2	-	-	-
Fabrieksarbeider Westerbork	2	-	2	-	-	-
Assen	1	-	1	-	-	-
Hoogeveen	10	4	4	2	-	-
Twente	7	2	4	-	1	-
Vee- en fouragehandelaar	3	-	1	1	-	1
Onderwijzer, kantooremployé	2	-	2	-	-	-
Vertegenwoordiger	1	-	-	1	-	-
Politieagent	1	-	-	1	-	-
Kunstschilder	1	-	1	-	-	-
Opzichter N.H.M.	1	-	1	-	-	-
Chauffeur	3	-	3	-	-	-
Landbouwer	10	-	3	2	3	2
Landbouwer + arbeider	2	-	-	-	1	1
Alle beroepsgroepen	190	35	67	29	28	31

1) Inclusief tewerkgestelden volgens G.S.W.-regeling.

Bronnen: C.D.-enquête en districtagent B.P.L.

AGRARISCHE VERENIGINGEN

	Beroepsgroep	totaal	Aantal bedrijfshoofden lid van: D.L.G.	C.B.T.B.	bedr.ver. R.L.V.D.	Landb.-bank	Drentex	B.L.B.	D.T.V.	landb.-ver. "De Broekstreek"	A.N.A.B.
A en B	2 - 5 ha	12	-	1	-	-	-	-	-	-	-
	5 - 10 ha	75	34	16	7	11	18	12	4	4	-
	10 - 15 ha	77	45	15	9	5	26	12	12	3	-
	15 - 20 ha	39	23	10	5	5	13	8	8	3	-
	20 - 30 ha	32	17	12	4	2	11	5	4	-	-
	≥ 30 ha	9	2	3	-	1	3	3	-	1	-
	totaal	244	121	57	25	24	71	40	28	11	-
	Esdorpen	157	100	22	12	15	65	30	23	10	-
	Lievinge	33	8	11	5	4	2	-	3	-	-
	Wijster-Drijber	36	10	17	3	2	-	1	2	1	-
	Groote Veld	5	-	4	-	1	2	2	-	-	-
	Nieuw-Balinge	13	3	3	5	2	2	7	-	-	-
C	≥ 1 ha	39	5	5	2	2	-	4	-	-	3
D	≥ 1 ha	15	4	1	-	1	2	3	-	-	-

Bron: C.D.-enquête 1959.